

- 2) Жаратылышта суунун кандай мааниси бар?
- 3) Биздин планетада эмне үчүн суу түгөнбөйт?

Жаңы теманы өтүү

Мугалим: Суунун касиеттери жөнүндө силер 3-класстан өткөнсүңөр. Бүгүн планетадагы суунун бөлүнүшү туурасында сөз болот. Биздин планетанын көп бөлүгүн Дүйнөлүк мухит ээлейт. Кургактыкта көлдөр, саздар, муздар, жер алдындагы суулар, дарыялар орун алган.

Окуу китеби менен иштөө

Мугалим: Окуу китебинен жаратылыштагы суунун айлануу схемасын карагыла. «Буулануу», «нымды ташуу», «жамгыр», «агын» деген сөздөрдү кошуп, схеманы айтып бергиле.

- Жердеги суу кандай абалда экенин эстегиле.
- Кайсы температурада суу музга айланат?
- Кайсы температурада суу бууга айланат?
- Жерде туздуу суу көппү же тузсуз суу көппү?
- Суунун дагы кандай касиеттерин билесиңер?

Өз алдынча иштөө

- 1) Өз алдыңарча же окуу китебин пайдаланып, дептериңерге аныктамасын жазгыла:
  - гидросфера – бул ...
  - Дүйнөлүк мухит – бул ...
  - айсберг – бул ...
  - булак – бул ...
  - суунун көтөрүлүшү жана төмөндөшү – бул ...
- 2) Окуу китебин пайдаланып, таблицаны толтургула.

Гидросферанын бөлүгү	Өзүнө эмнени камтыйт
Дүйнөлүк мухит	мухиттер, деңиздер
Кургактыктагы суулар	
Атмосферадагы суу	

- 3) Биздин планетадагы суунун көбү гидросферанын кайсы бөлүгүндө жайгашкан?
- 4) Картаны пайдаланып, Жердеги бардык мухиттерди тизмелеп чыккыла.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Биздин планетада канча мухит бар? Атагыла.
- 2) Бардыгынан эң суук кайсы мухит?
- 3) Бардыгынан эң чоң кайсы мухит?
- 4) Планетанын жана адам турмушунда Дүйнөлүк мухиттин кандай мааниси бар?
- 5) Тажрыйба ишин баалоо.

Үй тапшырмасы (вариант катары): «Сууну үнөмдөйбүз» деген тажрыйба жүргүзгүлө.

Биринчи күнү бардыгын демейдегидей жасагыла. Эсиңерге сактагыла, 4 стакан суу 1 литрге барабар. Сууну ченеп, төмөндөгүлөргө канча суу сарптай турганыңарды жазгыла:

- а) тишти жуушка;
- б) колду жуушка жана жуунуга.

Экинчи күн:

- а) тишиңерди жуугула, стакандагы суу менен оозуңарды чайкагыла;
 б) раковинаны тыгындап, жуунуп, колуңарды жуугула.

Жазгыла: биринчи күнү сарпталган суу: _____

экинчи күнү сарпталган суу: _____

Эсептеп чыккыла, бардыгы канча суу үнөмдөлдү: _____

Жыйынтык чыгаргыла: _____

«Жер – уникалдуу планета» жыйынтык сабагы

Максаты: анализдөөнү өнүктүрүү, сунуштоо, жыйынтык чыгаруу; Жер жөнүндөгү билимин өркүндөтүү жана системага салууну үйрөнүү; «Жер – биздин үйүбүз» түшүнүгүн калыптандырууну улантуу.

Жабдылышы: глобус, жарым шар картасы, «Күн системасы» таблицасы, Жердин жаратылышынын сүрөттөрү, космостон тартылган сүрөттөр.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

- 1) Желдетүү деген эмне?
- 2) Жердин көрүнүшүн жаратылыштын кайсы күчтөрү түзөт?
- 3) Жердин ички түзүлүшүндөгү өзгөрүүлөрдөн кандай кубулуштар пайда болот?
- 4) Сууну, шамалды жана Күндү эмне үчүн кыйраткыч гана эмес, куруучу катары да аташат?

Жаңы материалды түшүндүрүү

Мугалим:

- Эмне үчүн күн менен түн жана жыл мезгилдери алмашарын түшүндүргүлө.
- Бул кубулуштардын Жер үстүндөгү тиричиликке кандай мааниси бар экенин ойлонуп, айтып бергиле.
- Окуу китебин пайдаланып, Жер үстүндө өзгөчө шарттарды жараткан себептерди тапкыла.

Күн системасындагы бөлөк планеталардан биздин планетанын башкы өзгөчөлүгү «жашоонун планетасы» болгондугунда. Жерде гана тирүү организмдердин өрчүшүнө керектүү өзгөчө шарттар түзүлгөн.

Өз алдынча иштөө

- 1) Таблицаны толтургула. Маалыматтарды салыштырып, жыйынтык чыгаргыла:

Планеталардын аталышы	Атмосферанын жана катуу кыртыштын болушу
Меркурий	
Венера	
Марс	
Юпитер	
Сатурн	

Планеталардын аталышы	Атмосферанын жана катуу кыртыштын болушу
Ай	
Жер	

2) Салыштыруунун жыйынтыгы боюнча презентация даярдагыла.

Окуу китеби менен иштөө

- 1) Суроолорго жооп берүү (оозеки маек).
- 2) Практикалык тапшырманы аткаруу.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Космостук мейкиндикте Жердин өзгөчө жайгашышы менен кыймылы тирүү организмдерге кандай таасир берет?
- 2) Эгерде планетанын айлануусу жай болуп калса, Жерде жашагандар эмнелерди күтсө болот?
- 3) Силер Күн системасынан тышкары саякатка чыктыңар деп коёлу. Силерди космосто кандай коркунучтар күтүп турат?
- 4) Окуу китебинде берилген тапшырмалар боюнча ишти баалагыла.

Үй тапшырмасы: айлана-чөйрөнүн маселелери жана аны сактоо ыкмалары жөнүндө маалыматтарды табуу. Абанын булганышына адамдардын көңүлүн бурган баракча жасагыла.

III БӨЛҮМ. ЖЕР ЖӨНҮНДӨГҮ МААЛЫМАТТАРДЫН ӨНҮГҮШҮ

§ 12. Жер картада жана глобуста

Максаты: жаратылышты үйрөнүү ыкмалары жөнүндө билимди тереңдетүү; изилдөөлөрдү жүргүзүүнү улантуу; себеп-натыйжалардын байланыштарын аныктоо; географиялык улуу ачылыштар жөнүндө түшүнүктөрдү түзүү; алардын маанисин түшүндүрүү; мезгил өткөн сайын адамзаттын географиялык кругозорунун кеңейишин көрсөтүү.

Жабдылышы: глобус, жарым шардын физикалык картасы, дүйнөнүн саясий картасы, Жердин жаратылыш картасы, космостон тартылган сүрөттөр.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

– Жердин уникалдуулугу эмнеде?

Жаңы теманы өтүү

Мугалим: Адам баласы ар дайым жаңыны билүүгө умтулган. Жер жөнүндөгү маалыматтар көптөгөн кылымдар бою кичинеден чогулган. Адепки ачылыш алгачкы адамдарга таандык. Ал өз конушунун тегерегин өздөштүрүп, талааларды, тоолорду, дарыяларды ачып, таштарга, терилерге, үңкүрлөрдүн боорлоруна сүрөттөрдү тарткан. Адамдар ар дайым өзүнүн көргөндөрүн жана барган жайларын башкаларга айтып

бергиси келген. Жердин алгачкы сүрөттөөсү ушундан башталган. Алар **география** илимине алгач жол салышкан.

Биздин заманда планетаны адамдардын ойлоп тапкан аспаптары менен изилдөөгө болот. Плакатта жазылган сүйлөм эмне жөнүндө экенин тапкыла. (Мугалим плакатты оң каратат, балдар окуйт.)

- Жердин модели
- Жер үстүнүн чоң аймагын шарттуу белгилер менен кичирейтилген сүрөтү.

Мугалим:

– «Карта – географиянын тили» дегенди кандай түшүнөсүңөр? Түшүндүрүүгө аракеттенгиле.

Окуу китеби менен иштөө

Карта менен практикалык иш

- 1) Жарым шардын глобусу менен картасын салыштыргыла. Окшоштугу эмнеде?
- 2) Айырмасы эмнеде? Физикалык жарым шар картасы дүйнөнүн физикалык картасынан эмнеси менен айырмаланат?
- 3) Картанын уламышы деп эмне аталарын эстегиле. Жарым шар картасынын уламышын тапкыла.
- 4) Дубалга илинген картаны көрсөтүүнүн эрежесин эстегиле. Картадан экваторду, Дүйнөлүк мухитти, эң бийик тоолорду көрсөткүлө.
- 5) Кыргызстандын физикалык картасынан биздин өлкөнүн жаратылыш объектилерин көрсөткүлө.
- 6) Кошумча маалыматтар менен иштөө.

Мугалим: Окуу китебиндеги картаны карагыла.

– Байыркы карта азыркылардан эмнеси менен айырмаланат?

– Бехаймдын глобусун биздин класстагы глобус менен салыштыргыла. Окшоштугу эмнеде? Айырмасы эмнеде?

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Картадагы Жердин сүрөтү глобустагы сүрөттөн айырмасы эмнеде? Айырмасын кантип түшүндүрөсүңөр?
- 2) Жердин сүрөтү илгерки картадан, азыркы географиялык картадан эмнеси менен айырмаланат?
- 3) Азыркы карталар өтө ар түрдүү экендигин мисалдар менен далилдегиле.

Үй тапшырмасы

§ 13. Алгачкы саякатчылар

Максаты: географиялык маалыматтардын өнүгүү тарыхы менен тааныштыруу; мезгилге жараша адамдардын географиялык кругозорунун кеңейишин тастыктоо; географиялык ачылыштардын мааниси жөнүндө жыйынтык чыгаруу.

Жабдылышы: глобус, жарым шарлардын физикалык картасы; Жердин жаратылышынын сүрөттөрү; космостон тартылган сүрөттөр; окуу китебинин иллюстрациясы, ОТК (окутуунун техникалык каражаттары), кошумча адабият.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

- 1) Алгачкы замандын аңчыларынын карта түзүүгө кандай салымдары бар?
- 2) Алгачкы карталар качан пайда болгон? Карта жасоого эмнелер себеп болгон?
- 3) Байыркы гректердин карталары Орто кылым доорундагы карталардан эмнеси менен айырмаланат?
- 4) Биринчи глобусту ким жасаган? Азыркы глобустардан айырмасы эмнеде?

Жаңы теманы өтүү

Мугалим: Миңдеген жылдар мурда адамдар адегенде кайыкты, анан парустуу кемени жана компасты ойлоп табышкан. Бул алыскы тараптарга сүзгөнгө мүмкүнчүлүк түзгөн.

Жаңы жерлерди издөө, соода байланыштары жана согуш жүрүштөрү Жер жөнүндөгү маалыматтарды топтоого көмөкчү болгон. Алгачкы саякатчылардын аты-жөнү тарыхта белгисиз, алар бардык деңизде сүзүүчүлөр менен соодагерлер болгондугу маалым.

Грек окумуштуусу **Геродот** өтө ышкыбоз саякатчы болгон. Биздин доорго чейинки V кылымда 10 жылдан ашуун убакыт Кара деңизде саякаттаган. Ал деңиздин жээктерин баяндап жазып, деңизге куйган дарыялар жөнүндө айтып, картасын түзгөн.

Андан жүз жыл өтүп, **Питей** аттуу бөлөк грек Түндүк Европага сапар тарткан. Питей болсо Британия аралында калай өндүрүп, ал эми Балтика деңизинин аралдарында янтарь алышкандыгы жөнүндө баяндаган китеп жазган. Ал өзүнүн китебинде: «варварлар бизге Күн уйкуга кеткен жайды көргөзүштү. Бул жакта түн өтө кыска болот: бир жерлерде эки саат, башка жеринде үч саат, Күн баткандан кийин кайра бат эле чыгат», – деп баяндайт. Бул маалыматтарга караганда Питей Арктикага барган окшойт.

Европа жергесинин жаратылышы жана эли жөнүндөгү алгачкы маалыматтар байыркы цивилизациянын мекени болгон Байыркы Греция, Вавилон, Византия, Байыркы Римдин жашоочулары тарабынан топтолгон. Эр жүрөк деңиз саякатчылары Чыгыш Жер Ортолук деңизинин жашоочулары – финикийлер болгон.

Бүгүнкү сабакта биз дүйнөнү өздөштүрүү жана жаңы жерлерди ачуу, ошондой эле саякатчылардын жаңы ысымдары менен таанышабыз.

Окуу китеби менен иштөө

Мугалим:

- 1) Геродоттун саякатынын маршруту жээгинен өткөн деңизди атагыла.
- 2) Питей кайсы жерлерде болгон? Питейдин «... түн өтө кыска... бир жерлерде эки саат, башка жеринде үч саат» деп эмнени айткысы келген? (Эгерде окуучулар жообун таппай кыйналышса, мугалим Арктикага таандык болгон күн менен түндү айтып берет.)
- 3) Деңиздеги алыскы саякаттар эмненин өнүгүшүнө түрткү болду?
- 4) Соодагерлердин, илимпоздордун, деңизде сүзүүчүлөрдүн саякаттары кандай мааниге ээ болгон?

Чакан топтордо чыгармачылык иштөө

- 1) «Биринчи жактан аңгеме»

Мугалим: Окуу китебиндеги текстти көңүл бөлүп окугула; кошумча адабиятты пайдалангыла; саякат жөнүндө «биринчи жактан» аңгеме түзгүлө:

- 1-топ** – египеттиктер;

- 2-топ** – финикийлер;
3-топ – Александр Македонскийдики;
4-топ – римдиктер

2) Таблица түзүү.

Жер жөнүндөгү билимдин өнүгүшү

Саякатчылар	Изилдөө аймагы	Жыйынтыгы

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Презентация. Иштерди баалоо.
- 2) Александр Македонский улуу саякатчы наамына татыктуу экенин далилдегиле.
- 3) Египеттиктердин, финикийлердин, римдиктердин деңиздерде сүзгөнү кандай мааниге ээ болгон?

Үй тапшырмасы (вариант катары): Кыргызстан боюнча чакан саякатка чыккыла. Маршрутуңарды түзүп, баяндап жазгыла.

§ 14. Океандардан сүзүп

Максаты: жаратылышты үйрөнүү боюнча билимди тереңдетүү; изилдөөлөрдү жүргүзүүнү улантуу; байланыштардын себептерин тактоо; географиялык улуу ачылыштар жөнүндөгү түшүнүктөрдү жыйноо; алардын маанилерин түшүндүрүү; мезгил өткөн сайын адамдардын географиялык түшүнүктөрүнүн кеңейишин көрсөтүү.

Жабдылышы: глобус, жарым шар картасы, дүйнөнүн саясый картасы, Жердин табиятынын картасы, космостон тартылган сүрөттөр.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

- 1) Биринчи саякатчы деп кимди аташат?
- 2) Финикийлер тарабынан болгон ачылыштар кандай мааниге ээ болгон?
- 3) Байыркы мезгилде саякатчылар кандай максаттарды көздөшкөн?
- 4) Саякатчылар кандай сапаттарга ээ болуш керек деп ойлойсуңар?
- 5) Александр Македонскийди саякатчы деп атоого болобу? Өз пикирлериңерди негиздегиле.

Жаңы теманы өтүү

Мугалим: Викингдер (дат. vikinger, швед. vikingar, норв. vikingene) VIII–XI кылымдарда Винланддан Биармиге жана Каспийден Түндүк Африкага чейин жүрүш жасаган Орто кылымдын башталышындагы скандинавиялык деңиз сүзүүчүлөрү. Алардын не-

гизин азыркы Швеция, Дания жана Норвегиянын аймагында жашаган жер которушкан эркин дыйкандар түзгөн. Жер которушкандардын көбү бутпарас дининде болушкан. Араларында норманддар көп кездешкен. Норманддтар (норманддар, нурманнддар – «түндүк адамдары») – Батыш Европанын адамдарына карата айтылган термин. Алар VIII–XI кылымдарда деңиз аркылуу келип, Европа өлкөлөрүн талап-тоноп турушкан.

Викингдер ал кезде Варяг деп аталган азыркы Балтика деңизинде балык уулап, соода-сатык жасап, каракчылык кылышкан. Алар драккара деп аталган кооз, узун кайыктары менен алыс аралыкка чейин сүзүп барышчу.

Норманддар янтарь, жыгач, балыктарды, аң терилерин, туткунга түшкөн кулдарын Түштүк Европанын шараптарына, Чыгыш өлкөлөрүнүн шайы кездемелерине жана таттууларына алмашып турган. Викингдер эр жүрөк деңиз сүзгүчтөрү болгон. Оунучу кылымда алар Атлантика мухитин сүзүп өтүп, Исландия менен Гренландияны ачкан. Гренландияны биринчи ачкан деп норманддык Эрик Раудду атап жүрүшөт. Ал Сары Эрик деген ысым менен белгилүү. Анын уулу Бактылуу Лейф атасынын жолун жолдоп, Гренландиянын суз жерин таштап, Түндүк Американын чыгыш жээктерин бойлоп, түштүккө саякат жасайт. Колумбга чейин эле Лабрадор жарым аралын жана Ньюфаундленд аралын викингдер негиздеген деген имиштер айтылат.

Окуу китеби менен иштөө

Мугалим: Окуу китебиндеги тексттерди пайдаланып, төмөнкү суроолордун жообун тапкыла:

- 1) Викингдердин саякаты эмнеге байланыштуу болгон?
- 2) Викингдер Түштүк Европада эмне менен соода жасашкан?
- 3) Окуу китебинин жардамы менен поморлор деп эмнени аташканын түшүндүргүлө.
- 4) Поморлор кандай ачылыштарды тапкан?
- 5) Орус поморлору тарабынан кайсы жерлер ачылган? Бул ачылыштардын мааниси кандай болгон?

Чакан топтордо чыгармачылык менен иштөө

- 1) Викингдердин согуштук жана соода кемелерине көңүл бөлүп карагыла. Викингдердин кемелеринин айырмаларын тапкыла жана түшүндүргүлө.
- 2) Орус поморлору ачкан аралдарды картадан тапкыла. Ал эр жүрөк орус сүзгүчтөрү кайсы деңиздерден сүзүп өтүшкөн?
- 3) Кытайлыктар кайсы өлкөлөрдүн жээктерине сүзүп келишкен? Алар кандай товарлар менен соода жасашкан?

Сабактын жыйынтыгы. Таблица түзүү.

Жер жөнүндөгү илимдин өнүгүшү

Саякатчылар	Изилдөө аймагы	Жыйынтыгы

Үй тапшырмасы

Максаты: деңизде сүзүүнүн тарыхы менен таанышуу; мезгилдин өтүшү менен адамзаттын географиялык түшүнүгүнүн кеңейишин аныктоо; Жер жөнүндөгү илимге португалдык деңиз саякатчылардын салымдары тууралуу жыйынтык чыгаруу.

Жабдылышы: глобус, жарым шар картасы, Жер жаратылышынын сүрөттөрү, космостон тартылган сүрөттөр, саякатчыларынын сүрөттөрү, ОТК (презентация, видео-фрагменттер).

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы теманы өтүү

Географиялык ачылыштардын Улуу доору – бул деңиздеги алыскы саякаттар болуп саналат. Саякатка чыгуудан мурда ага өтө узак, тыкан даярдыктар болгон. Аны аткаргандардын бири Генрих Деңиз сүзгүч (Генрих Деңизде сүзгүч жөнүндө окуучулар билдирүү таратышат.) деген ысым менен тарыхта белгилүү португалдык канзада болгон.

Окуу китеби менен иштөө

Мугалим: Окуу китебинен Генрих Деңиз сүзгүч жөнүндөгү тексти окугула.

- 1) Мурдагы кемелерден жаңы каравеллалар эмнеси менен айырмаланат?
- 2) Алардын артыкчылыгы эмнеде?
- 3) Деңиз сүзгүчтөрүнүн мектебин түзүүнүн кандай мааниси бар эле?
- 4) Орто кылымда Португалия эмне үчүн деңиз державасы болгон?
- 5) Генрих Деңиз сүзгүч кандай максаттарды аркалаган?

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Байыркы заманда саякатчылардын максаттары эмне болгон? Сабактан кандай жаңы маалыматтарды алдыңар? Кайсынысы өзгөчө эсте калды?
- 2) Саякатчылар кандай сапаттарга ээ болуу керек? (Окуучулардын жообу.)

Үй тапшырмасы (вариант катары): «Мен деңиз сүзгүчтөрү мектебинин курсантымын» аттуу эссе жазгыла.

§ 15. Жер шарын айланган саякат

Максаты: окуучуларды Жерди айланган саякаттардын тарыхы менен тааныштыруу; мезгилдин өтүшү менен адамзаттын географиялык кругозорунун кеңейиши жөнүндө жыйынтык чыгарууну үйрөтүү; Географиялык улуу ачылыштардын маанисин түшүндүрүү.

Жабдылышы: глобус, жарым шарлардын картасы, Жердин жаратылыш картасы, космостон тартылган сүрөт, саякатчылардын сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

- 1) Алыс тараптарга сүзүүнүн кандай кажети бар эле?

- 2) Викингдер кандай ачылыштарды ишке ашырды?
- 3) Соода кемелеринин кандай маанилери болгон?
- 4) Кытайлыктар кандай товарларды саткан?

Жаңы теманы өтүү

Мугалим: Европа мамлекеттери биринен бири озуп, жаңы жерлерди издеп баштады. Португалия да Индияга шашылды. Португалдыктар Африканын батыш жээги менен айлана сүзүп өтүп, Индияга сапар алышты. Ал мезгилде көп саякатчылыр Жер жүзүн айланган саякатка чыгууга бел байлашкан. Аны биринчи болуп Фернан Магеллан ишке ашырган.

Окуу китеби менен иштөө

- 1) Белгиленген текстти окуу – дүйнөнү айланган биринчи сүзүү. Окуп бүткөндөн кийин маектешүү.

Мугалим:

– Адамзаттын турмушунда дүйнөнү биринчи айланып сүзүүнүн кандай мааниси болгон?

– Магеллан эмне үчүн Тынч мухит деп атаган? Бул чындыкка төп келеби? ЖМКнын (жалпыга маалымдоо каражаттары) билдирүүсүнө таянып, өз аргументтеринерди бекемдегиле.

- 2) Дүйнөнү экинчи айланган саякат жөнүндө окуучулардын билдирүүсү.

Практикалык иш «Ф. Магелландын маршрутун изилдөө»

Карта боюнча тапкыла:

- 1) Магелландын экспедициясы кайсы жерден сапар алган?
- 2) Атлантика мухити аркылуу ал кайсы багыт боюнча сүзгөн?
- 3) Кемелер Атлантикадан Тынч мухитине кандайча өткөн?
- 4) Тынч мухити аркылуу алар кайсы багытка сүзгөн?
- 5) Магеллан кайсы аралдардын жээгинен курман болгон?
- 6) Картадан Магелландын Дрейка кысыгын тапкыла. Магелландын кысыгы Түштүк Америка материгин эмнеден бөлүп турат?
- 7) Дрейка кысыгы кайсы эки материкти бөлүп турат?
- 8) Филиппин аралдарын тапкыла.
- 9) Деңизде сүзгөндөр кандай коркунучтарга туш келген деп ойлойсуңар?

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Магелландын экспедициясы кандай мааниге ээ болгон?
- 2) Магелландын жергиликтүү элдин чатактарына кийлигишүүгө укугу болгонбу?
- 3) Магелландын беш кемесинен бирөө гана кайрылып келген. Магелландын жоготуулары өзүн актадыбы, ойлонуп көргүлө.
- 4) Эмне үчүн көпчүлүк ачылыштар деңиз каракчылары тарабынан болгон?

Үй тапшырмасы (вариант катары): «Куктун кемесинде бир күн» аттуу эссе жазгыла.

§ 16. Табышмактуу Азия

Максаты: Азия жөнүндөгү географиялык билимдин өнүгүү тарыхы менен тааныштыруу; мезгилдин өтүшү менен адамзаттын географиялык кругозорунун кеңейишин белгилөө; Азиядагы ачылыштардын мааниси жөнүндө жыйынтыкка келүү.

Жабдылышы: глобус, жарым шарлардын картасы, Жердин жаратылыш картасы, космостон тартылган сүрөттөр, саякатчылардын сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

- 1) Кытайлардын деңиздерде сүзүшү кандай мааниге ээ болгон?
- 2) «Варягдан гректерге» дегенди кандай түшүнөсүңөр?
- 3) Кайсы деңиз Варяг деп аталган? Грецияга болгон сапарында норманддардын максаты эмне болгон?
- 4) Викингдер тарабынан кайсы жерлер ачылган?
- 5) Түндүк Муз мухитине поморлор эмне максат менен барышкан?
- 6) Силердин оюңарча, эмне үчүн капитан Кук өзүнүн командасына врачты, сүрөтчүнү, жыгач устаны, ботаникти, деңиз аскерлерин кошкон?
- 7) Жердин эң түштүктөгү материги эмне үчүн бардыгынан суук?

Жаңы теманы өтүү

Мугалим: Кургактыкты дүйнөнүн бөлүктөрүнө бөлүштүргөн система бар. Дүйнөнүн бөлүктөрү – материктер же бул аралдарга жакын жайгашкан материктердин бөлүгү. Материктер сыяктуу эле дүйнөнүн бөлүктөрүнүн саны да алтоо: Европа, Азия, Түндүк жана Түштүк Америка, Африка, Антарктида, Австралия менен Океания кошулуп.

Жаңы жерлерди издөө, соода байланыштары жана аскердик жүрүштөр Жер жөнүндөгү маалыматтарды топтоого көмөк көрсөткөн. Жаңы жерлерди ачууга кытайлыктар активдүү катышкан. Алар компасты ойлоп табышкан, Күн жана жылдыздар боюнча багыттоону жакшы өздөштүрүшкөн, Жапон, Индия жергесинин жээктерине, Тянь-Шань кырка тоолорунан өтүп, Ысык-Көлгө жетишкен. Гоби чөлүнүн ары жагындагы аймактар жөнүндөгү маалыматтарды кытайлыктар кытай элчиси Чжан Цандан угушкан. Кол башчылар, соодагерлер, чиновниктер жаңы жерлерди алгачкы ачуучулардан болушкан.

Мусулман географтарына жана саякатчыларына адамдар чоң сый-урмат көрсөтүшкөн. Алар жаратылыш таануу, математика жана медицина тармактарында ийгиликтерди жаратып, дүйнө картасын так түзүүгө аракеттенишкен. Азиянын географиялык ачылыштарынын көбү Улуу Жибек жолуна таандык. Борбордук Азия аркылуу Кытайга сапар алган европалык алгачкы саякатчы венециялык соодагер Марко Поло болгон.

Окуу китеби менен иштөө

Мугалим:

- 1) Александр Македонскийдин жүрүштөрү жөнүндө билгениңерди эстегиле; эмне үчүн биздин жаңгакты грек жаңгагы деп аташат? Бул жөнүндө эмне уктуңар жана окудуңар эле?
- 2) География илиминин өнүгүшүндө Улуу Жибек жолунун мааниси кандай деп ойлойсуңар? Окуу китебинен Марко Полонун саякаты жөнүндөгү материалды окугула.
- 3) Кытайдан Европага кандай товарларды алып келишкен?
- 4) Окуу китебинин сүрөттөрү боюнча маек.

Өз алдынча иштөө. Таблица түзүү.

Азия жөнүндө билимдин тереңделиши

Саякатчынын аты-жөнү	Жол өткөн аймактар	Саякаттын жыйынтыгы

- 1) Чжан Цандын сапары өткөн аймактарды физикалык картадан көрсөткүлө. Кытай саякатчысынын кербени өткөн аймактагы азыркы өлкөлөрдү атагыла.
- 2) Александрдын аскерлери жээгине токтогон дарыяны картадан тапкыла.
- 3) Жер жөнүндөгү билимдин өнүгүшүндө өлкөлөр аралык соода-сатык кандай роль ойногон?

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Байыркы заманда саякатчылардын максаттары эмне болгон? Сабакта кандай жаңы маалыматтарды алдыңар?
- 2) Саякатчылар кандай сапаттарга ээ болуусу зарыл деп ойлойсуңар? (Окуучулардын жообу.)

Үй тапшырмасы (вариант катары): «Кыргызстандын жаратылышы байыркы саякатчылардын көзү менен» темасына сүрөт тарткыла.

§ 17. Түштүк материктер боюнча саякат

Максаты: окуучулардын кругозорун өстүрүү; ар түрдүү материктердин жаратылышын үйрөнүүнү мотивациялоо, иштеги өз алдынчалык, логикалык ой жүгүртүү; инсандык кызыкчылыкты эске алып, топтордо иштөөгө тарбиялоону улантуу.

Жабдылышы: дүйнөнүн физикалык картасы; материктердин картасы; атластар, ар кандай материктердин карталары; иллюстрациялуу материал; материктер боюнча тапшырма-карточкалар; кошумча адабияттар.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

- 1) Куктун командасында сүрөтчүнүн, ботаниктин, жыгач устанын болушун кандай деп ойлойсуңар?
- 2) Туруктуу эл жашабаган жана эч ким чарба курбаган бош аймактарда эмне үчүн изилдөө жүргүзүлөрүн ойлонгула. Мисалы, Антарктида, Борбордук Азиядагы кумдуу чөлдөр.
- 3) Улуу географиялык ачылыш доорундагы экономикалык чыгашалар менен адамдардын өмүрүн алган окуялар эмне менен акталды?
- 4) Антарктиданы ким ачкан жана ал ачылыш азыркы күндө кандай мааниге ээ?

Жаңы теманы өтүү

Алган билимин кайталоо.

- 1) Материк деген эмне?
- 2) Материк аралдан кандайча айырмаланат?
- 3) Кандай материктерди билесиңер?
- 4) Кургактыктын кайсы бөлүгүн Жаңы Дүйнө деп аташкан.
- 5) Эски Дүйнө түшүнүгү эмнени билдирет?

Мугалим: Бардык материктер менен мухиттердин ачылганына көп мезгил болду. Бирок жердин айрым бөлүктөрү али толук изилденип жана түшүндүрүлүп бүтө элек. Географтар Жер жаратылышын изилдөөнү улантууда. Турмушта экспедициянын катышуучуларынын бардыгы эле жаңылыктарды ачып жибербейт. Биз бүгүн силер менен бирдикте өзүбүз үчүн жаңылык ачуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болобуз. Биз түштүк материктер боюнча кыялыбызда саякатка чыгабыз.

Алар кайсы материктер?

Силердин милдетиңер: билдирүүлөрдү жана иллюстрациялык материалдарды даярдоо. Материктерди тандоо жана билдирүү жасоо кезеги чүчүкулак аркылуу аныкталат. Окула турган материктер: **Африка, Австралия, Түштүк Америка, Антарктида.**

Мугалим классты **төрт** топко бөлөт. Ар бир команданын капитаны чүчүкулакты алып, кайсы материкке саякатоосун жарыялайт. Материктер боюнча аңгеме куруу планын мугалим доскага жазып коёт.

План

- 1) Материкти ачуу.
- 2) Материктердин жээгиндеги мухиттер.
- 3) Ири дарыялар, көлдөр.
- 4) Эң бийик тоолор, чоң түздүктөр.
- 5) Климаттын өзгөчөлүгү.
- 6) Жаратылыштын өзгөчөлүгү. Жергиликтүү элдин чарбалык ишмердиги.

Окуу китеби менен иштөө. Мугалим Э. Багрицкийдин ырын окууну сунуштайт (ыр окуу китебинде эпиграф катары алынган).

... Бүт белгисиз! Баратабыз
Коюу туман көз байлап.
Артта калды далай өлкө,
Алдыбызда мыкты аймак.

Э. Багрицкий

– Ырдын автору эмне жөнүндө айтты, силер кандай түшүнөсүңөр?

Чыгармачылык өнөркана

Окуучулар окуу китебиндеги тексттер, сүрөттөр, атластар, дубалга илинген таблицалар, кошумча адабияттар менен иштейт.

Чыгармачылык топтордун презентациясы

Презентация убагында класска тапшырма:

- а) Билдирүүлөрдү көңүл коюп уккула. Аларды төмөнкү критерия боюнча талкуулагыла жана баалагыла:
  - 1) планга жооп берет;

- 2) түшүнүктүү;
  - 3) кызыктуу;
  - 4) тыкан кооздолгон;
  - 5) айткандары түшүнүктүү, оюн туура бере алат.
- б) Бааны баалоо кагазынын арт жагындагы бетке коюу, зарыл болгондо кыскача түшүнүк берүү:
- 1–3 (пландын бардык пункттары чагылдырылган эмес; китептеги текстке көп кайрылат);
  - 2–4 (түшүнүксүз сөздөр кездешет);
  - 3–5 (Азамат!).
- в) Ар бир билдирүүдөн кийин материктин элесин чагылдырган тандаган үч объектини дептериңерге жазгыла. Мисалы, Эйр көлү; Анда тоосу; Килиманжаро вулканы ж.б. Сол тарапка континент мүнөзүндөгү сөздөрдү, оң тарапка жаратылыш объектисинин географиялык аталышын тизмелегиле.
- Бардык билдирүүлөрдү уккандан кийин мыктыларын белгилегиле.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Презентацияны баалоо.
- 2) Карточкалар боюнча иштерди текшерүү жана баалоо.

Үй тапшырмасы

§ 18. Түндүк Америка менен таанышуу

Максаты: окуучулардын кругозорун кеңейтүү; ар кандай материктерди окуп-үйрөнүүдө мотивациясын өнүктүрүү; иштеги өз алдынчалык, логикалык ой жүгүртүү; жеке кызыкчылыктарды эске алып, топтордо иштөөгө үйрөтүүгө тарбиялоо.

Жабдылышы: дүйнөнүн физикалык картасы; материктердин картасы; атластар, ар түрдүү материктердин жаратылыштары; иллюстрациялуу материал; материктер боюнча тапшырма-карточкалар; кошумча адабияттар.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

Карточкалар боюнча өз алдынча иштөө. Бардык материктер боюнча мугалим карточкаларды мурдатан даярдайт. Мисалы: *«Австралиянын борбордук бөлүгүндө ... көлү бар. Анын суусу ... . Жаан-чачында көлдүн аймагы чоңоюп кетет, себеби ...».*

Жаңы теманы өтүү

Мугалим: Биз бүгүн материктер боюнча саякатыбызды улантабыз. Түзүлүшү боюнча кайсы материк экенин аныктагыла.

Эки материк дүйнөнүн бир бөлүгүндө, бири-биринин контурларына окшош жана эки бөлөк жарым шарда жайгашкан. Булар кайсы материктер? Картадан көрсөткүлө.

Мугалим классты **төрт** топко бөлөт. Ар бир топ тапшырма алат:

1-топ Түндүк Американын жаратылыш абалын изилдейт: кайсы жарым шарда, кайсы мухиттер менен чектешет.

2-топ – материкте кайсы тоолор жана түздүктөр орун алган.

3-топ – Түндүк Америкада кайсы көлдөр жана дарыялар бар? Кайсы дарыялар мухиттерге куят?

4-топ – Түндүк Американын өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү.

Силерге тапшырма: билдирүүнү жана иллюстрациялык материалдарды даярдоо. Жооп берүү кезеги чүчүкулак аркылуу аныкталат.

Окуучулар талкуулап жаткан материктердин өзгөчөлүгү боюнча аңгеме куруп берүү үчүн мугалим доскага планын жазат.

План

- 1) Материк менен чектешкен мухиттер.
- 2) Эң бийик тоолор, кенен түздүктөр.
- 3) Чоң дарыялар, көлдөр.
- 4) Жаратылыштын өзгөчөлүктөрү. Тургундардын чарбалык ишмердиги.

Чыгармачылык өнөркана

Окуучулар окуу китебинин тексттери жана сүрөттөрү, атластар, дубалда илинген таблицалар, кошумча адабияттар менен иштешет.

Чыгармачылык топтордун презентациясы

Презентация убагында класска тапшырма:

а) Билдирүүлөрдү көңүл коюп уккула. Төмөнкү критерийлер менен талкуулагыла жана баалагыла:

- 1) планга ылайык келет;
- 2) түшүнүктүү;
- 3) кызыктуу;
- 4) тыкан кооздолгон;
- 5) айткандары түшүнүктүү, өзүнүн оюн туура айтып бере алат.

б) Бааны баалоо кагазынын арт жагындагы бетке коюу, зарыл болгондо кыскача түшүнүк берүү:

- 1–3 (пландын бардык пункттары чагылдырылган эмес; китептеги текстке көп кайрылат);
- 2–4 (түшүнүксүз сөздөр кездешет);
- 3–5 (Азамат!).

в) Ар бир билдирүүдөн кийин материктин элесин чагылдырган үч объектини дептеринерге жазгыла. Мисалы, Байкал көлү; Гималай тоолору; Миссисипи дарыясы ж. б. Сол тарапка континентти мүнөздөгөн сөздөрдү, сол тарапка жаратылыш объектисинин географиялык аталышын тизмелегиле.

Бардык билдирүүлөрдү уккандан кийин мыктыларын белгилегиле.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Презентацияны баалоо.
- 2) Карточкалар боюнча иштерди текшерүү жана баалоо.

Үй тапшырмасы

§ 19. Евразия – Жердеги эң чоң материк

Максаты: окуучулардын кругозорун кеңейтүү; ар кандай материктерди окуп үйрөнүүдө мотивациясын өнүктүрүү; иштеги өз алдынчалык, логикалык ой жүгүртүү; жеке кызыкчылыктарды эске алып, топтордо иштөөгө үйрөтүүгө тарбиялоо.

Жабдылышы: дүйнөнүн физикалык картасы; материктердин картасы; атластар, ар түрдүү материктердин жаратылыштары; иллюстрациялуу материал; материктер боюнча тапшырма-карточкалар; кошумча адабияттар.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

- 1) Түндүк Америка кайсы мухиттер менен чектешет?
- 2) Материктин аба ырайына, силердин оюңар боюнча, кайсы мухиттин таасири көп?
- 3) Түндүк Америкадагы тоолор эмне деп аталат? Алар кайсы мухиттин жээгинде жайгашкан?
- 4) Дүйнөдөгү эң чоң үңкүр эмне деп аталат? Ал каерде жайгашкан?
- 5) Түндүк Америкадагы чоң дарыяларды атагыла. Миссисипи каякка куят?

Жаңы теманы өтүү

Мугалим: Бүгүн материктер боюнча саякатыбызды улантабыз. Түзүлүшү боюнча кайсы материк экенин аныктагыла: материктин курамында дүйнөнүн эки бөлүгү. Аларды тоолор бөлүп турат. Материк 4 мухит менен чектешет.

Мугалим классты **төрт** топко бөлөт. Ар бир топ тапшырма алат:

1-топ Евразиянын курамын жана жайгашкан абалын изилдейт: кайсы жарым шарда, кайсы мухиттер менен чектешет.

2-топ – материкте кайсы тоолор жана түздүктөр орун алган.

3-топ – Евразияда кайсы чоң көлдөр жана дарыялар бар? Кыргызстандын аймагы боюнча кайсы дарыялар өтөт? Силерге Кыргызстандагы кайсы көлдөр белгилүү?

4-топ – Евразиянын өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү.

Силерге тапшырма: билдирүүнү жана иллюстрациялык материалдарды даярдоо. Жооп берүү кезеги чүчүкулак аркылуу аныкталат.

Окуучулар талкуулап жаткан материктердин өзгөчөлүгү боюнча аңгеме куруп берүү үчүн мугалим доскага планын жазат.

План

- 1) Материк менен чектешкен мухиттер.
- 2) Эң бийик тоолор, кенен түздүктөр.
- 3) Чоң дарыялар, көлдөр.
- 4) Жаратылыштын өзгөчөлүктөрү. Тургундардын чарбалык ишмердиги.

Окуу китеби менен иштөө

Окуу китебиндеги текстте кыргыз эл акыны К. Маликовдун «Арпа» аттуу ырынан үзүндү эпиграф катары алынган. Мугалим ырды окууну сунуштайт.

- Ырдын автору кайсы өлкөнүн жаратылышын даңктады?
- Биздин өлкө кайсы материкте жана дүйнөнүн кайсы бөлүгүнөн орун алган.
- Автор кайсы жаныбарларды эске салды?
- Арпа өрөөнүн адамдар кандайча пайдаланат?

Чыгармачылык өнөркана

Окуучулар окуу китебинин тексттери жана сүрөттөрү, атластар, дубалда илинген таблицалар, кошумча адабияттар менен иштешет.

Чыгармачылык топтордун презентациясы

Презентация убагында класска тапшырма:

- а) Билдирүүлөрдү көңүл коюп уккула. Төмөнкү критерийлер менен талкуулагыла жана баалагыла:
- 1) планга ылайык келет;
  - 2) түшүнүктүү;
  - 3) кызыктуу;
  - 4) тыкан кооздолгон;
  - 5) айткандары түшүнүктүү, өзүнүн оюн туура бере алат.
- б) Бааны баалоо кагазынын арт жагындагы бетке коюу, зарыл болгондо кыскача түшүнүк берүү:
- 1–3 (пландын бардык пункттары чагылдырылган эмес; китептеги текстке көп кайрылат);
- 2–4 (түшүнүксүз сөздөр кездешет);
- 3–5 (Азамат!).
- в) Ар бир билдирүүдөн кийин материктин элесин чагылдырган үч объектине дептериңерге жазгыла. Мисалы, Байкал көлү; Гималай тоолору; Нарын дарыясы ж. б. Сол тарапка континенти мүнөздөгөн сөздөрдү, оң тарапка жаратылыш объектисинин географиялык аталышын тизмелегиле.
- Бардык билдирүүлөрдү уккандан кийин мыктыларын белгилегиле.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Презентацияны баалоо.
- 2) Карточкалар боюнча иштерди текшерүү жана баалоо.

Үй тапшырмасы

«Материктер жана мухиттер боюнча» жыйынтык сабагы

Максаты: Жерди изилдөө жана окуу боюнча билгендерин бышыктоо жана кошумчалоо; өткөн материалды өздөштүрүү деңгээлин аныктоо.

Жабдылышы: «Өсүмдүктөр менен жаныбарлардын жаратылыш биримдиги»; өсүмдүктөр дүйнөсүнүн картасы; «Уюлдан уюлга чейин» видеофильми.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

1. Суроолорго жооп бергиле.

- 1) Жер жөнүндөгү билимдин өнүгүшүнө эмнелер таасир этти?
- 2) Викиндер кандай ачылыштар менен атакка жетишкен?

- 3) Улуу Жибек жолу каерден өткөн?
- 4) Европалыктардан Кытайга ким биринчи болуп барган?
- 5) Дүйнөнү кыдырып чыккан биринчи саякат кандай мааниге ээ болгон?
- 6) Кук өзүнүн суучулдарынан эмне үчүн тазалыкты жана өздүк гигиенаны талап эткен?
- 7) Антарктида ким тарабынан ачылган?

2. Сүйлөмдү толтургула.

- 1) Африка – эң ... материк.
- 2) Австралия – эң ... материк.
- 3) Түштүк Америка – эң ... материк.
- 4) Евразия – эң ... материк.
- 5) Антарктида – эң ... материк.

3. Таблицаны толтургула

Материктин аталышы	Типтүү өсүмдүктөр	Типтүү жаныбарлар
Евразия		
Африка		
Түндүк Америка		
Түштүк Америка		
Австралия		
Антарктида		

4. Тууралап белгилегиле

Жирафтын мекени	Австралия
Император пингвининин мекени	Африка
Тоо илбирсинин мекени	Түндүк Америка
Коаланын мекени	Түштүк Америка
Чөмүч баш гүл ... өсөт.	Евразия
Секвойя дарагы ... өсөт.	Антарктида

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Бул бөлүмдөн биз эмнелерди билдик?
- 2) Силерге кайсы сабак өзгөчө жакты? Эмне үчүн.

Үй тапшырмасы: Планетанын кайсы тарабына саякатка чыгууну каалайсыңар? Эмне үчүн? Классташтарыңардын алдында сүйлөөгө даярдангыла.

IV БӨЛҮМ. ЖЕР ЖАНА АДАМДАР КЫРГЫЗСТАН ШЕРИКТЕШ ӨЛКӨЛӨРДӨ

§ 20. Кыргыз Республикасы дүйнөлүк картада

Максаты: Кыргызстанды картадан табуу, жаратылыштын шарттары менен адамдардын ар түрдүү турак жайларынын байланыштарын аныктоо, үй-бүлөлүк салттарды жана турмуштагы улуттук өзгөчөлүктөрдү колдоону өнүктүрүү. Окуучуларды адамдардын ар түрдүү турак жайлары менен тааныштыруу.

Жабдылышы: Орто Азиянын картасы, окуу китеби, иш дептери, түр калемдер.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы теманы өтүү

Мугалимдин баш сөзү:

Орто Азиянын картасынан мугалим Кыргызстанды жана бөлөк мамлекеттер менен чек араларын көрсөтөт.

Кыргыз Республикасы Борбордук Азиянын түндүк-чыгышында жайгашкан. Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан, Кытай мамлекеттери менен чектешет.

Андан соң картадан Улуу Жибек жолунун Кыргызстандын аймагынан өткөн нугун көрсөтүү зарыл. Улуу Жибек жолундагы тарыхый эстеликтер жөнүндө айтып берүү.

Окуучуларга окуу китебиндеги сүрөттөр боюнча Орто кылымда курулган имараттар менен азыркы шаар курулушун салыштырууну сунуш этүү.

Талкулоо

Окуу китеби менен иштөө

- а) Окуучулар төмөнкү суроолорго жооп берүүсүн сунуш эткиле:
  - 1) Кыргызстандын борбору кайсы шаар?
  - 2) Биздин борбор кайсы өрөөндөн орун алган?
  - 3) Кайсы чоң шаарларды билесиңер?
  - 4) Биздин республика кайсы өрөөндө жайгашкан?
- б) Окуучулар бул суроолорго жооп берген соң кийинки суроолорго өткүлө:
  - 1) Кыргызстан канчанчы жылдан баштап көз карандысыз эгемендүү мамлекет болду?
  - 2) Республиканын гимнинде эмне жөнүндө айтылат?
  - 3) Кыргызстандын туусу менен герби эмнени символдоштурат?
  - 4) Республиканын экономикасынын маанилүү тармактарынын бири эл аралык туризм болуп эсептелет. Кыргызстандын экономикасы үчүн дагы кандай тармактар маанилүү?
  - 5) Кыргызстанда эмне үчүн туризмди өнүктүрүү керек, силердин оюңар кандай?
  - 6) Туристтер үчүн Кыргызстандын кайсы аймактары кызыктуу болор эле?
  - 7) Туристтерге тоонун кайсы жерине эс алып, түнөп чыгууну сунуш этесиңер?

Окуучулардын жоопторунда боз үй жөнүндө айтылса, анда алар 3-класстын программасынан өткөн боз үйдүн курамы жөнүндө эстеринде бар экенин түшүндүрөт.

Физкультмүнөт. «Бутак» аттуу дем алуу көнүгүүсү

Инструкция

Түз туруп, колуңарды түшүргүлө. Анан колуңарды жай көтөрүп, мурдуңар менен терең дем алгыла. Денеңерди жогору керип, демиңерди чыгарбай тургула. Оң тарапка кыйшайып, колуңарды башыңардан өйдө кармап, демиңерди жай чыгаргыла. Кайрадан демиңерди кармагыла. Түздөлүп, мурунуңар менен жай дем алгыла. Кайрадан демиңерди кармагыла. Сол тарапка кыйшайып, демиңерди ооз аркылуу чыгаргыла. Демиңерди кайрадан кармагыла (үч жолу кайталагыла).

Иш дептериндеги **практикалык иш**

Тапшырма:

- 1) Боз үйдүн сүрөтүн тарткыла.
  - Боз үйдү кандай табият курчап турат?
  - Жайлоонун чөбүнүн өңү кандай?
- 2) Туристтер үчүн аңгеме-экскурсия түзгүлө.

Сабактын жыйынтыгы «Кесиби – экскурсовод» оюну болушу мүмкүн.

Үй тапшырмасы

§ 21. Кыргыз элинин маданияты жана салты

Максаты: Мекен жөнүндөгү түшүнүктү конкреттештирүү, Мекенге болгон урмат аркылуу элдик салттарды сыйлоого тарбиялоо.

Жабдылышы: окуу китептери, иш дептерлер, түр калемдер.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы теманы түшүндүрүү

Мугалим: Мен бүгүнкү сабакты кыргыз элинин байыртан бери келаткан: «Бирөөнүн жеринде султан болгуча, өз жериңде ултан бол» деген макалынан баштайм. Адам баласынын энеси бирөө болгондой, Мекени да бирөө эле.

«Кыргызстан – уникалдуу өлкө» аттуу видеофильмден фрагменттерди көрсөтүү.

Маектешүү

- Биздин өлкө башкалардан эмнеси менен айырмаланат?
- Биздин элдин кандай салттары бар?
- Элдин салттарына көчмөндүк кандай таасир калтырган?

Физкультмүнөт. «Бутак» аттуу дем алуу көнүгүүсү

Инструкция

Түз туруп, колуңарды түшүргүлө. Анан колуңарды жай көтөрүп, мурдуңар менен терең дем алгыла. Денеңерди жогору керип, демиңерди чыгарбай тургула. Оң тарапка кыйшайып, колуңарды башыңардан өйдө кармап, демиңерди жай чыгаргыла. Кайрадан демиңерди кармагыла. Түздөлүп, мурунуңар менен жай дем алгыла. Кайрадан демиңерди кармагыла. Сол тарапка кыйшайып, демиңерди ооз аркылуу чыгаргыла. Демиңерди кайрадан кармагыла (үч жолу кайталагыла).

Практикалык иш

Окуучуларга үй-бүлөлүк майрамдар, алар билген жана жакшы көргөн майрамдары жөнүндө айтып берүүсүн сунуштоо.

- Майрамдар кандай өтөт?
- Эмне үчүн майрамдарда төкмө акындарды чакырышкан?
- Алар эмне айтышкан?

Окуу китеби менен иштөө

Музыкалык аспаптарды карап көргүлө.

- Дагы кандай улуттук аспаптар бар?

Аспаптардан кандай үндөр чыгара турганын окуучуларга сунуштоо. Комуздун үнү жазылган тасманы пайдаланса болот.

Окуучулардын арасында музыкалык аспаптарда ойной ала тургандар болсо, күн мурдатан аспабын ала келүүсүн айтып, окуучуларга өз өнөрүн тартуулайт.

- Кыргызстан элдеринин кандай салттуу майрамдары бар экенин эстегиле.

Үй тапшырмасы

КЫРГЫЗСТАНДЫН КОШУНА МАМЛЕКЕТТЕРИ

§ 22. Казакстан

Максаты: окуучуларды Кыргызстандын кошуна мамлекеттери менен тааныштыруу; окуучулардын окууга кызыгуусун арттыруу, кругозорун өстүрүү; окуу китебиндеги тексттердин мазмунун айтып берүүсүн өнүктүрүү. Кыргызстан менен чектешкен элдердин өнүгүү өзгөчөлүктөрүн белгилөө жана салыштырып кароо.

Жабдылышы: дүйнөнүн саясый жана физикалык карталары, окулуп жаткан өлкөлөрдүн сүрөттөрү, мамлекеттик-улуттук символдордун сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы материалды түшүндүрүү

Карта менен иштөө

– Мамлекеттик чек ара деген эмне? (Мамлекеттердин аймактарын бөлүп турган сызык.)

Окуучуларга картадан Кыргызстандын чек арасын көрсөтүү сунушталат.

Кыргызстан кайсы мамлекеттер менен чектешерин окуучулар билеби, сурап көргүлө. Андан кийин окуучуларга чек араны бойлоп, саякатка чыгуусун сунуштап, кайсы мамлекеттер биздин жакын кошуналарыбыз экендигин баяндап берүүсүн сурагыла. Саякат үчүн алар кандай унаа пайдаланарын сурагыла.

- Биз саякатка автобусту эле пайдаланабызбы же бөлөк да унаа керектелеби?

Окуучулар андан ары тексттерди абзац боюнча окушат жана окуу китебиндеги картаны карашат.

Мугалим дүйнөлүк саясый картадан кошуна мамлекеттерди көргөзүп, алардын аймактарын чектеп, борбор шаарларын атайт.

Саякатты Казакстандан баштаса болот. Окуучуларга Казакстандын символдоруна түшүндүрмө берүүнү сунуштоо. Үйдөн даярдалган маалыматтарды айтып берүү.

Практикалык иш

Окуу китебинин материалдары менен иштеп, окуучуларга таблицаны толтурууну сунуштагыла.

	Казакстан	Өзбекстан	Тажикстан	Кытай
Борбору				
Акча бирдиги				
Эли				
Жаратылыш шарттары				
Өнөр жайы				
Айыл чарбасы				
Салттары				

Таблицаны толтуруу материал өтүп жатканда иштелерин окуучуларга эскерткиле.

Үй тапшырмасы (вариант катары): Өзбекстан жөнүндө фотоматериал даярдагыла. Китепканалардан же Интернеттен өлкө жөнүндө кошумча маалыматтарды тапкыла.

§ 23. Өзбекстан

Максаты: окуучуларды Кыргызстандын кошуна мамлекеттери менен тааныштыруу; окуучулардын окууга кызыгуусун арттыруу, кругозорун өстүрүү; окуу китебиндеги тексттердин мазмунун айтып берүүсүн өнүктүрүү. Кыргызстан менен чектешкен элдердин өнүгүү өзгөчөлүктөрүн белгилөө жана салыштырып кароо.

Жабдылышы: Орто Азиянын физикалык жана саясый карталары; окулуп жаткан өлкөлөрдүн карталары; улуттук символдордун сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы материалды түшүндүрүү

Карта менен иштөө

Окуучуларга чек араны бойлоп, саякатка чыгуусун сунуштап, кайсы мамлекеттер биздин жакын кошуналарыбыз экендигин билүү.

Картадан Өзбекстандын чек арасын көрсөткүлө.

– Биз саякатка автобусту эле пайдаланабызбы же бөлөк да унаа керектелеби?

Окуучуларга мамлекеттик символдор боюнча чарбалык мүнөздөмө берүүсүн сунуштагыла.

– Өзбекстандын гербинде эмне тартылган?

– Мамлекеттин байлыгы кайсы?

Таблица менен иштөө

Алынган маалыматтарды пайдаланып, таблица жана саясый карта менен иштөөнү сунуштоо.

Физкультмүнөт. Көздүн көрүүсү үчүн профилактикалык көнүгүүлөр

Инструкция

Башыңарды солго буруп, көргөнүңөрдү (ал жакта олтурган адамдын атын) көзүңөр менен «жазгыла». Башыңарды оңго буруп, көргөнүңөрдү (ал жактагы кошунаңарды) көзүңөр менен «жазгыла».

Маектешүү

- Өзбекстан жөнүндө жаңы эмнелерди билдиңер?
- Жаратылыш жана климаттык шарттары кандай?
- Өзбекстанда кайсы чарбачылык өнүгүүдө?
- Өзбекстан менен Казакстандын өнүгүшүндөгү жалпылык жана өзгөчөлүктөрү эмнеде?

Окуучуларга үйдөн даярдалган маалыматтарды айтып берүүсүн сунуштагыла.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Бүгүнкү сабактан жаңы эмнени билдиңер?
- 2) Бүгүн кайсы өлкөлөр жөнүндө айттык?

Үй тапшырмасы

§ 24. Тажикстан

Максаты: окуучуларды Кыргызстандын кошуна мамлекеттери менен тааныштыруу; окуучулардын окууга кызыгуусун арттыруу, кругозорун өстүрүү; окуу китебиндеги тексттердин мазмунун айтып берүүсүн өнүктүрүү. Кыргызстан менен чектешкен элдердин өнүгүү өзгөчөлүктөрүн белгилөө жана салыштырып кароо.

Жабдылышы: Орто Азиянын физикалык жана саясий карталары; окулуп жаткан өлкөлөрдүн карталары; улуттук символдордун сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы материалды түшүндүрүү

Карта менен иштөө

Окуучуларга чек араны бойлоп, саякатка чыгуусун сунуштап, кайсы мамлекеттер биздин жакын кошуналарыбыз экендигин билүү.

- Картадан Тажикстандын чек арасын көрсөткүлө.
- Биз саякатка автобусту эле пайдаланабызбы же бөлөк да унаа керектелеби?

Окуучуларга мамлекеттик символдор боюнча чарбалык мүнөздөмө берүүсүн сунуштагыла.

- Тажикстандын гербинде эмне тартылган?
- Мамлекеттин байлыгы кайсы?

Таблица менен иштөө

Алынган маалыматтарды пайдаланып, таблица жана саясий карта менен иштөөнү сунуштоо.

Физкультмүнөт. Көздүн көрүүсү үчүн профилактикалык көнүгүүлөр

Инструкция

Башыңарды солго буруп, көргөнүңөрдү (ал жакта олтурган адамдын атын) көзүңөр менен «жазгыла». Башыңарды оңго буруп, көргөнүңөрдү (ал жактагы кошунаңарды) көзүңөр менен «жазгыла»).

Маектешүү

- Тажикстан жөнүндө жаңы эмнелерди билдиңер?
- Жаратылыш жана климаттык шарттары кандай?
- Тажикстанда кайсы чарбачылык өнүгүүдө?
- Тажикстан, Өзбекстан жана Казакстандын өнүгүшүндөгү жалпылык жана өзгөчөлүктөрү эмнеде?

Окуучуларга үйдөн даярдалган маалыматтарды айтып берүүсүн сунуштагыла.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Бүгүнкү сабактан жаңы эмнени билдиңер?
- 2) Бүгүн кайсы өлкөлөр жөнүндө айттык?

Үй тапшырмасы (вариант катары):

- 1) Азыркы Тажикстандын өнүгүшү боюнча материал даярдагыла.
- 2) Тажикстан Республикасынын туусунун, гербинин түзүлүшүн жазгыла.
- 3) Тажикстандын климаты, жаныбарлары жана өсүмдүктөрү жөнүндө айтып бергиле.
- 4) Кыргызстандын, Казакстандын, Өзбекстандын жана Тажикстандын климаттык шарттарын салыштыргыла.
- 5) Алды жакка тапшырма. Кытай жөнүндө материал даярдоо.

§ 25. Кытай Эл Республикасы

Максаты: окуучуларды Кыргызстандын кошуна мамлекеттери менен тааныштыруу; окуучулардын окууга кызыгуусун арттыруу, кругозорун өстүрүү; окуу китебиндеги тексттердин мазмунун айтып берүүсүн өнүктүрүү. Кыргызстан менен чектешкен элдердин өнүгүү өзгөчөлүктөрүн белгилөө жана салыштырып кароо.

Жабдылышы: Орто Азиянын физикалык жана саясий карталары; окулуп жаткан өлкөлөрдүн карталары; улуттук символдордун сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы материалды түшүндүрүү

Карта менен иштөө

Окуучуларга чек араны бойлоп, саякатка чыгуусун сунуштап, кайсы мамлекеттер биздин жакын кошуналарыбыз экендигин билүү.

Картадан Кытайдын чек арасын көрсөткүлө.

– Биз саякатка автобусту эле пайдаланабызбы же бөлөк да унаа керектелеби?

Окуучуларга мамлекеттик символдор боюнча чарбалык мүнөздөмө берүүсүн сунуштагыла.

- Кытайдын гербинде эмне тартылган?
- Мамлекеттин байлыгы кайсы?

Таблица менен иштөө

Алынган маалыматтарды пайдаланып, таблица жана саясый карта менен иштөөнү сунуштоо.

Физкультмүнөт. Көздүн көрүүсү үчүн профилактикалык көнүгүүлөр

- 1) Көздү тез-тез ирмөө, көздү жумуп, тынч олтуруп, бешке чейин саноо. 4–5 жолу кайталоо.
- 2) Орто ылдамдыкта көздү оң тарапка 3–4 жолу тегеретүү, кайра ошончо эле сол тарапка тегеретүү. Көздүн булчуңдарын бошотуп, алыс жакты карап, 1ден бга чейин санагыла. 1–2 ирет кайталагыла.

Маектешүү

- Кытай жөнүндө жаңы эмнелерди билдиңер?
- Жаратылыш жана климаттык шарттары кандай?
- Кытайда кайсы чарбачылык өнүгүүдө.
- Байыркы Кытайда кандай ачылыштар болгон?

Окуучуларга үйдөн даярдалган маалыматтарды айтып берүүсүн сунуштагыла.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Бүгүнкү сабактан жаңы эмнени билдиңер?
- 2) Бүгүн кайсы өлкөлөр жөнүндө айттык?

Үй тапшырмасы (вариант катары):

- 1) Кытай мамлекети каерде жайгашкан?
- 2) Кытай мамлекетинин аянты канча?
- 3) Кытайда элдин саны канча?
- 4) Кытай тарыхы боюнча материал даярдагыла.
- 5) Алды жакка тапшырма. Россия жөнүндө материал даярдоо.

§ 26. Россия Федерациясы

Максаты: окуучуларды Кыргызстандын кошуна мамлекеттери менен тааныштыруу; окуучулардын окууга кызыгуусун арттыруу, кругозорун өстүрүү; окуу китебиндеги тексттердин мазмунун айтып берүүсүн өнүктүрүү. Кыргызстан менен чектешкен элдердин өнүгүү өзгөчөлүктөрүн белгилөө жана салыштырып кароо.

Жабдылышы: Орто Азиянын физикалык жана саясый карталары; окулуп жаткан өлкөлөрдүн карталары; улуттук символдордун сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы материалды түшүндүрүү

Карта менен иштөө

Окуучуларга чек араны бойлоп, саякатка чыгуусун сунуштап, кайсы мамлекеттер биздин жакын кошуналарыбыз экендигин билүү.

Картадан Россиянын чек арасын көрсөткүлө.

– Биз саякатка автобусту эле пайдаланабызбы же бөлөк да унаа керектелеби.

Россия менен чектешпегендигибизге карабастан, биз аны менен эмне үчүн активдүү байланышта экенибизди окуучуларга түшүндүрүү.

Таблица менен иштөө

Окуучуларга окуу китебиндеги маалыматтар жана үйдөн даярдалган материалдар боюнча (саясий картаны пайдаланып) таблицаны толтурууну сунуштагыла.

Россия	
Борбору	
Акча бирдиги	
Эли	
Жаратылыш шарттары	
Өнөр жайы	
Айыл чарбасы	
Салттары	

Физкультмүнөт

Көктү карап, бой кербиле,

Чегирткелер, секиргиле.

Бир-эки, бир-эки-үч ...

Тынч олтуруп,

Көк чөптөн үз.

Самолётко окшоп кайра,

Баратабыз учуп Айга.

Маектешүү

1) Россия жөнүндө эмне билгенсиңер?

2) Жаңы эмнени билдиңер?

3) Россиянын жаратылыш жана климаттык шарттары кандай?

4) Россия жаратылыштын кандай ресурстарына бай?

5) Россияда чарбанын кайсы түрү өнүккөн?

Окуучуларга үйдөн даярдалган маалыматтарды айтып берүүсүн сунуштагыла.

Сабактын жыйынтыгы

1) Биз кайсы өлкөлөр менен тааныштык?

2) Бул сабактарда кандай маалыматтарды алдыңар?

3) Бул маалыматтар келечекте пайдасы тиет деп ойлойсуңарбы?

Үй тапшырмасы (вариант катары): азыркы Россиянын өнүгүшү жөнүндөгү материалдарды топтогула (сүрөттөр, ар түрдүү маалыматтар). Текшерүү ишине даярдык көрүү.

«Кыргызстан шериктеш өлкөлөрдө» жыйынтык сабагы

Максаты: оозеки кепти өнүктүрүү. Бөлөк өлкөлөрдүн элин урматтоого тарбиялоо. Дүйнө элдеринин маданиятына кызыгуу.

Жабдылышы: Орто Азиянын физикалык жана саясый карталары; окулуп жаткан өлкөлөрдүн карталары; улуттук символдордун сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жалпылоо-текшерүү тапшырмасы

- 1) Окуучуларга окуу китебинен тапшырма аткарууну сунуштагыла.
- 2) Кыргызстандын кошуна өлкөлөрүнүн тууларын салыштыргыла. Алардын жалпы окшоштугу жана айырмалары эмнеде? (Тик сызыктар, ар түрдүү түстөрү.)
- 3) Кыргызстан менен чектешпеген мамлекетти атагыла: а) Россия, б) Өзбекстан, в) Кытай, г) Турция, д) Чехословакия, е) Тажикстан, ж) Түркмөнстан, з) Казакстан.
- 4) Картаны пайдаланып, Кыргызстанга салыштырмалуу Кытайдын аймагын белгилегиле.
- 5) Кытайдын жаратылыш өзгөчөлүгүн санагыла.
- 6) «Мамлекет – борбор» таблицасындагы жоопторду туура жазгыла.

Мамлекет	Борбору
Кыргызстан	Москва
Казакстан	Пекин
Өзбекстан	Дүйшөмбү
Тажикстан	Бишкек
Кытай	Астана
Россия	Ташкент

- 7) Мамлекеттер жөнүндөгү маалыматтарды таблицага пайдаланып, жыйынтык чыгаргыла: бири-бирибизге биз кандай пайда келтире алабыз? Мамлекеттер аралык кандай мамилелер сакталышы керек?
- 8) Кайсы мамлекетке саякатка баргыңар келет?
- 9) Россия Федерациясы дүйнөнүн кайсы эки бөлүгүндө жайгашкан?

Экинчи сабак топтор менен иштөөгө арналат

Класс 6 топко бөлүнөт. Ар бир топ тууну тандап алат (туунун арткы бетинде мамлекеттин аталышы жазылган).

Окуучулар өздөрү толтурган таблицаны саясый карта катары пайдаланып, ишке киришет. Алар план боюнча мурда даярдалган маалыматтарды пайдаланса болот:

- 1) Мамлекеттин аталышы. Борбор шаары.
- 2) Орун алган жайы. Кайсы мамлекет менен чектешет?
- 3) Мамлекеттик туусу.
- 4) Мамлекеттик тили.
- 5) Өлкөнүн өзгөчөлүгү, кызыктуу фактылар.
- 6) Өлкөнүн чарбасынын өнүгүшү.

- 7) Маданиятынын өсүшү.
- 8) Элдердин майрамдары.

Физкультмүнөт. Көздүн көрүүсү үчүн профилактикалык көнүгүүлөр

- 1) Көздү тез-тез ирмөө, көздү жумуп, тынч олтуруп, бешке чейин саноо. 4–5 жолу кайталоо.
- 2) Орто ылдамдыкта көздү оң тарапка 3–4 жолу тегеретүү, кайра ошончо эле сол тарапка тегеретүү. Көздүн булчуңдарын бошотуп, алыс жакты карап, 1ден 6га чейин санагыла. 1–2 ирет кайталагыла.

Топтордун презентациясы

Презентацияны баалоо боюнча талкуу уюштурула. Окуучуларды өз пикирлерин айтууга көнүктүрүү, презентация кызыктуу же кызыксыз өткөндүгүн түшүндүрүү. Эмне жакты, эмне жаккан жок?

Үй тапшырмасы: окуучуларга «Биз жана биздин кошуналар» аттуу эссе жазууну сунуштагыла.

§ 27. Өткөн чактан келечекке карай

Максаты: окуучуларды илим жана техниканын өсүүдөгү прогресстик маселелери менен тааныштыруу; азыркы адамдарга өнүккөн техниканын маанисин ачып берүү. Окуучуларды прогрессти токтотууга болбой тургандыгына ишендирүү: улам жаңы ачылыштар боло берет, аны менен кошо жаңы маселелер чыгат, андыктан жаңы ачылыштарга жана жетишкендиктерге жоопкерчилик менен мамиле жасоо зарылдыгы турат.

Жабдылышы: аталыштары жазылган карточкалар, китептердин көргөзмөсү.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы маалыматтарды алуу

Чакан топтордо иштөө (мугалимдин жетекчилиги алдында практика)

Класс 6 топко бөлүнөт. Топтор тапшырма жазылган карточкаларды алышат: 1, 3, 5-топтогулар: техникалык жетишкендиктер адамга кандай пайда алып келди; 2, 4, 6-топтогулар: техникалык жетишкендиктердин терс жактарын көрсөтөт.

Физкультмүнөт

Көктү карап, бой кербиле,
Чегирткелер, секиргиле.
Бир-эки, бир-эки-үч ...
Тынч олтуруп,
Көк чөптөн үз.
Самолётко окшоп кайра,
Баратабыз учуп Айга.

Дискуссия

Текшерүүнү дискуссия катары уюштуруу талапка ылайык келет: бир тарап илим

менен техниканын жетишкендиктери жакшы деп бааласа, оппонент тарап (терс жактарын көрсөткөн топтор) топтук иште жазгандарын пайдаланып, зыяндуу жактарын айтат.

Дискуссиянын жыйынтыгын чыгаруу

Жыйынтык чыгарабыз:

- техникалык прогрессти токтотууга болобу?
- адамзаттын жетишкендиктери жакшыбы же жаманбы?

Өз алдынча иштөө

Окуу китебинде сунушталган текшерүү ишин аткаруу.

Текшерүү иши аткарылгандан кийин «XX кылымдын кызыктуу ачылыштары» маселелери боюнча билдирүү. Билдирүүнү талкууга алуу.

Китеп көргөзмөсү

Окуучуларга маалыматтарды бөлүшүүгө сунуш этүү: сабакка даярданганда кайсы китептерди пайдаланышкан? Керектүү маалыматтарды таба албаган окуучуларга башка окуучулар пайдаланган китептерди (мектептин китепканасы жөнүндө сөз болууда) алууга кеңеш берүү.

Сабактын жыйынтыгы

- 1) Сабакта башкы маселе эмне болду?
- 2) Жаңы эмнени билдиңер?
- 3) Иштин кайсы түрү көбүрөөк жакты? Эмне үчүн?
- 4) Илим бүгүнкү күндө кайсы тарап менен өнүгүүдө?
- 5) Кыргызстандын шаарлары менен айылдарын унаанын кайсы түрү байланыштырып турат?
- 6) Силердин араңарда ал унааларды пайдалангандар барбы?
- 7) Биздин күндө эмне үчүн аларды колдонуу мүмкүнчүлүгү болду?

Үй тапшырмасы (вариант катары): жаңы ачылыштар жана ойлоп чыгаруулар жөнүндө кошумча материалдарды тапкыла.

Архитектуралык эстеликтердеги тарых

Максаты: салынган үйлөрүнүн негизинде адамдар кандай климаттык абалда жашарын, жашоо мүнөзү кандай экенин окуучулардын түшүндүрө алуу жөндөмдүүлүгү Үй курууда кандай курулуш материалдарын колдонуу керектигин билүү.

Жабдылышы: дүйнөнүн саясий картасы, иллюстрациялар: архитектуралык кооз эстеликтер, маданий эстеликтер, тарыхый эстеликтер, ОТК (окутуунун техникалык каражаттары), видеофрагменттер.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

Мурдагы сабакта силер жашаган аймакта кандай улуттагы адамдар жашаганы жөнүндөгү маалыматтарды чогултуу тапшырмасы берилген.

– Алардын салттары кандай?

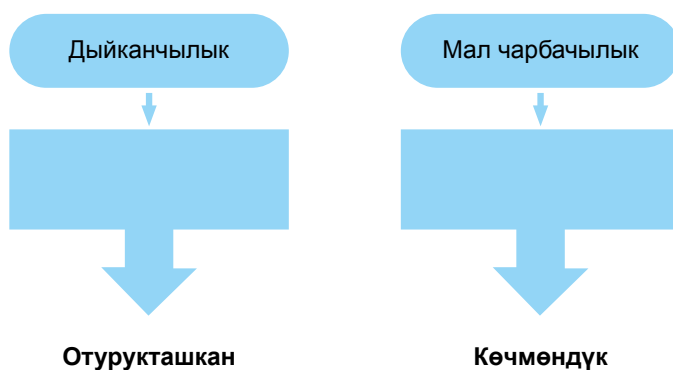
Окуучуларга маалыматтарын алмаштыруусун сунуштагыла.

Жаңы материалды өтүү

Жер жүзүндө ар түрдүү элдер жашаганын тактаганбыз. Алар ар түрдүү улуттарга таандык. Бардыгынын өз маданияты, салттары, майрамдары бар, бирок алардын тынчтыкта жана достукта бирге жашаганына булар тоскоолдук жаратпайт.

Бүгүн биз ар түрдүү элдердин салттуу үй-жайлары менен таанышабыз. Алардын үйлөрү бири-биринен эмне үчүн айырмаланып турганын түшүндүрүүгө аракеттенебиз.

Окуучулар менен аңгемелешүү өткөргүлө. «Адамдардын чарбалык ишмердиги» кластерин түзгүлө. Адамдардын ишмердигине байланыштуу сөздөрдүн дал келишин окуучуларга сунуштагыла. Сөздөрдү доскага жазгыла: жер айдады, мал кайтарат, буудай себет, чөп чабат, койлорду айдайт, жаңы жайыттарды өздөштүрөт, жашылчаларды сугарат.

- Дыйканчылык менен мал чарбачылыкка кандай жашоо турмушу мүнөздүү экенин түшүндүргүлө.
  - Адамдардын жашоо турмушу үй куруу архитектурасына кандай таасир тийгизген?
  - Эмне үчүн алгачкы «чыныгы үй» дыйкандарда пайда болгон? (Алар олтурукташкан турмушта жашаган.)
  - Алар үйлөрүн эмнеден курган? (Колго тийген материалдарды пайдаланышкан: жыгач, тростник, пальма жалбырактары, таш, топурак, жаныбарлардын териси.)
- Окуучуларга өздөрү элестеткендей байыркы дыйкандардын үйлөрүнүн сүрөтүн тартууну сунуштоо. Кийин сүрөттөрдүн көргөзмөсүн уюштурса болот.

Физкультмүнөт. Көздүн көрүүсү үчүн профилактикалык көнүгүүлөр

Инструкция

Башыңарды солго буруп, көргөнүңөрдү (ал жакта олтурган адамдын атын) көзүңөр менен «жазгыла». Башыңарды оңго буруп, көргөнүңөрдү (ал жактагы кошунаңарды) көзүңөр менен «жазгыла».

Мугалим алгачкы үйлөр жөнүндө маалымат берет:

Алгачкы үйлөрдө терезе-эшиги жок болуу керек. Мындай үйлөргө кирүү үчүн шаты менен төбөсүндөгү тешикке чыгуу керек болгон.

Мындай үйлөрдүн курулушуна климаттын таасири жөнүндө түшүндүрмө бергиле. Сүрөттөрү окуу китебинде.

– Үйлөрдүн курулушуна материалдардын тандалышы эмнеге байланыштуу болот? (Климатка байланыштуу.)

Окуучуларга көчмөндөрдүн үйүн сүрөттөп берүүсүн сунуштагыла.

– Дыйкандардын үйлөрүнөн эмнеси менен айырмаланат?

Көчмөндөрдүн боз үйүн сүрөттөп берүүсүн сунуштагыла. Окуу китебиндеги сүрөттөрдү пайдаланып, окуучуларга өз пикирлерин айтуусун сунуштагыла:

– Курулуш архитектурасы мезгил өткөн сайын кандайча өзгөргөн?

– Аны менен адам турмушунун өзгөрүүсүн байкоого болобу?

– Эмне үчүн таш сепил-үйлөр пайда болду? Ал эмнеге байланыштуу болгон?

Жыйынтык чыгаруу

1) Сабактан эмне жаңыны билдиңер?

2) Архитектуралык эстеликтер боюнча адамдардын турмушундагы өзгөрүүлөрдү байкоого болобу?

Үй тапшырмасы (вариант катары): өзүңөр жашаган үйдүн сүрөтүн тарткыла. Силер жашаган аймакта кандай үйлөр курулуп жаткандыгы жөнүндө аңгеме даярдагыла. Үй курулушуна кандай курулуш материалдарын колдонушат? Курулуш материалдарын башка жактан ташып келишеби же алар силердин аймакта барбы?

§ 28. Жердин экологиялык маселелери

Максаты: Жердин негизги экологиялык маселелерин билүү, жоопкерчиликти сезүү, туура чечимдерди кабыл алуу.

Жабдылышы: иллюстрациялар.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

3-класстагы сабактарды эскерүү:

– «Экология» деген эмнени билдирет?

– Экология эмнени үйрөтөт? (Экология – жандуу организмдер менен айлана-чөйрөнүн байланыштары.)

Жаңы материалды түшүндүрүү

Мугалим: Биздин Жер планетабыз – бирдиктүү экологиялык система. Ал адамдын организми сыяктуу эле бир орган жабыр тартып калса, калган органдардын бардыгына таасири тиет. Жердин бир бурчунда экологиялык тең салмактуулук жоголсо, ал экологиялык чоң катастрофага алып келиши мүмкүн. Мындай маселелерди адамзат биргелешип чечүүсү зарыл.

Окуу китеби менен иштөө

Окуучулар окуу китебинен текстти абзац боюнча окушат. «Жердин экологиялык маселелери» аттуу кластер түзүшөт. Кластерди дептерлерге, аткаргандан кийин аны доскага жазышат. Ага өз мисалдары менен кошумчаласа болот.

Жыйынтыгы

– Биздин сабак силерди эмне жөнүндө ойлондурду?

Жыйынтыгында Жердин кооздугу жөнүндө слайддарды же фильмди көрсө болот.

Үй тапшырмасы

Экологиялык маселелерди чечүүдө адамдар эмне жасашат

Максаты: доклад жасоого үйрөнүү, жолдошторун угуу, маселелерди чечүүдө биргелешип иштөө, жаратылышка астейдил мамиле жасоо ыкмалары жөнүндө билгендерин конкреттештирүү, маселелерди чечүүдө биргелешип иштөө ыкмасын бекемдөө, экологиялык маданиятты тарбиялоо.

Жабдылышы: дептерлер, блокноттор, калем саптар, презентация материалдары, «светофорлор», ватман кагаздары, калемдер, фломастерлер, жазуусу бар блокноттор же дептерлер.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

- Адамдардын алдында глобалдуу кандай маселелер турат?
- Аларды аткарыш үчүн адамдар эмне жасоо керектигин билгиңер келеби?

Тема боюнча иш

Конференция өткөрүлөт. Окуучулар өз иштерин көрсөтүшөт, коргошот, классташтарынын суроолоруна жооп беришет. Мугалим даярдыктарды мурдатан көзөмөлгө алууга тийиш. Андыктан төмөнкү «алтын эреже» иштелип чыгуусу зарыл:

- кунт коюп угуу;
- сөздү бөлбөө;
- аягына чейин угуу;
- сындабоо;
- бир нерсе сурай турган болсоң, колунду көтөр!

Жолдоштору сүйлөп жатканда окуучулар керектүү ойлорун өздөрүнүн блокнотторуна белгилеп алышат. Ар бирөө сүйлөп бүткөндө окуучулар түшүнүгү боюнча сигнал берет:

- жашыл түс – «бардыгы түшүнүктүү»;
- сары түс – «анча түшүнгөн жокмун»;
- кызыл түс – «эч түшүнүксүз».

Мугалим окуучулардан сурайт:

- Жаңы эмне билдиңер?
- Кайсы маселелер чечилүүдө? Кандай жол менен?

Сүйлөп бүткөн соң схема катары жыйынтыктаса болот: маселе – чечүү.

Топтордо иштөө

Мугалим: Окуу китебиндеги текстти окугула, жолдошторуңар эмне жөнүндө айткандарын эстегиле (блокнотко жазганыңарды колдонсоңор болот), үйдөн даярдаган материалыңарды колдонгула.

– Адамдар абаны, сууну, жер кыртышын, жаныбарларды жана өсүмдүктөрдү сактап калуу үчүн кандай чараларды көрүүдө?

Топтор боюнча жооптор:

- 1-топ – аба;
- 2-топ – суу;

3-топ – жаныбарлар менен өсүмдүктөр;

4-топ – жер кыртышы;

Сунуштарын ватман кагазга жазышат.

Презентация өткөрүлөт.

Бышыктоо

Доскада сүйлөмдөр толук жазылбаган. Мугалим окуучуларга толуктап жазууну сунуштайт. Окуучулардын жооптору угулат:

- Жаратылыш – бул ... .
- Жаратылыш ... түзүлөт.
- Жаратылыш мен үчүн ... .
- Адам жана жаратылыш ... .
- Жаратылыш адамга ... берет.
- Жаратылышты коргоо – бул ... .
- Жаратылыштын азыркы абалы ... .
- Экологиялык маселелер болуп ... аталат.
- Экологиялык маселелерди чечүү ... көз каранды.

Мугалим: Глобалдуу экологиялык маселелерди чечүү үчүн бардык адамзаттын аракетин талап этилет. Адам баласы Жер планетасынын уникалдуу жаратылышын сактап калуу үчүн өзү бир бөлүгү болгон жаратылышты коргоону азыртан баштап колго алуу керектигин түшүндү. Экологиялык маселелерди чечүү – дүйнөдөгү эң маанилүү маселелердин бири болуп саналат.

Жыйынтыгы

– Сабакта жаңы эмнени үйрөндүңөр?

– Силер кайсы маалыматты маанилүү деп эсептейсиңер?

Мугалим сабакты төмөнкү ыр менен аяктайт:

Чексиз, муздак ааламдын
Бейиштей бир жайы бар:
Канаттуулар сайраган
Токою бар, сайы бар,
Бажырайган гүлү бар,
Өсүмдүктүн түрү бар,
Көк кашка тунук суусу бар,
Көлдөрүндө куусу бар,
Жер эмгегин актайлы,
Кор кылбай аны сактайлы.

Я. Аким

Үй тапшырмасы: блокноттогу жана дептерлердеги жазууларын пайдаланып, өткөн сабактагы материалдарды пайдалануу. Чакан аңгеме жазуу. Экскурсияга даярдык.

«Жаратылыш үчүн мен эмне жасай алам» жыйынтык экскурсия-сабагы

Гүлдү үзсөм, солуп калды,
Тампыс колдо өлүп калды.
Бүт кооздуктар – бизге белек,
Жүрөк менен сезүү керек.

П. Гвездослов

Максаты: алдыга койгон маселелерди чечүүгө үйрөнүү, жолдоштору менен байланыштарды күчөтүү, байкоо жүргүзүүнү жана жыйынтык чыгарууну үйрөнүү, сабактарда окугандарын турмушта пайдалануу, айлана-чөйрөгө астейдил мамиле жасоо.

Жабдылышы: блокнот, калем сап, альбом жана калем, ватман барактары, фло-мастерлер, боёктор.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Окуучулардын үйдөн тартып келген сүрөттөрүнүн көргөзмөсүн өткөрүү.

Өткөн материалды кайталоо

– Адам кандай чараларды көргөндө глобалдуу экологиялык маселелер азаят же чечилет?

Бир нече окуучулар өздөрүнүн сүрөттөрүн презентациялайт.

Жаңы материалды түшүндүрүү

Маселелерди чечүүдө адамзаттын биргелешкен аракеттери жакшы жөрөлгө. Демек, үмүттү үзүп коюу эрте!

– Биз силер менен бирдикте эмнелерди жасай алабыз? (*Окуучулардын жооптору*)

Экскурсия

Мугалим: Көңүл бургула! Экскурсияга өзүңөр менен кошо блокнот, калем сап, альбом жана калем алгыла.

Төмөндөгүлөргө көңүл бөлгүлө:

- 1) Силер турган аймакта адамдын жаратылышка болгон таасири билинеби?
- 2) Кандай таасирлери бар?
- 3) Айлана-чөйрөгө кандай таасирлери бар?
- 4) Жаратылыш биримдигинин турмушуна көңүл бөлгүлө. Кандай жаныбарларды, канаттууларды, курт-кумурскаларды жолуктурдуңар, дептериңерге жазгыла. Аймактагы өсүмдүктөрдү сүрөттөп жазгыла же сүрөттөрүн тарткыла. Жаратылыштын объектилеринин бирине-биринин байланышына көңүл бургула.
- 5) Бул аймактын жаратылышын сактоо үчүн адамдар эмнелерди жасоо керек?

Практикалык иш

«Жаратылышты сактагыла» деген коллективдүү газетаны чыгаруу.

Жыйынтыгы

– Бүгүн газетаны кандай максатта даярдадыңар? Айлана-чөйрөнү коргоодо бул силердин салымыңар болуп саналат.

Үй тапшырмасы (тандап алгыла):

- экскурсия жөнүндө сочинение жазгыла;
- жаратылышты коргоого үндөгөн сүрөт тарткыла;
- баракчаларды чыгаргыла.

V БӨЛҮМ. АДАМДЫН ДЕН СОЛУГУ

Компетенттүүлүк

Маалыматтуулук – организмдин ар түрдүү системаларынын иштешине түшүндүрмө берүү. Ден соолуктун чыңдалышы жана сакталышынын аракеттери менен таанышуу. Ден соолугу чектелүү адамдар жөнүндө түшүндүрүү. Ар кандай кырдаалдарга жараша этикетти сактоо.

Өз алдынча уюмдашуу жана маселелерди чечүү – айрым органдардын сүрөттөрүн тартуу. Өпкөнүн көлөмүн ченөө. Өз мүмкүнчүлүгүн чектеп, аракет жасоо (сол колу менен көзүн басуу, жаңдап сүйлөшүү ж. б.). Таза мүнөз турмушка көнүгүү.

Социалдык-коммуникативдүүлүк – организмдин системасынын иштеши жөнүндө түшүндүрүүгө умтулуу. Маалыматтарды издөөгө жардамдашуу. Ден соолугу чектелүү адамдарга камкордук көрүү жана аларга жардамдашуу керектигин талкуулоо.

§ 29. Таяныч-кыймыл системасы

Максаты: адамдын таяныч-кыймыл системасынын түзүлүшүн, анын компоненттери кандай иштерди аткаарын билүү; өз организмине астейдил мамиле жасоого үйрөнүү.

Жабдылышы: «Адамдын скелети», «Булчуңдар» плакаттары, ар бир окуучуда кагаздан жасалган адамдын тупку шаблону. Ал шаблонго эркек баланын жана кыздын контурлары тартылышы мүмкүн (булар сабак учурунда трафарет катары колдонулуп, сабак ортолорунда окуу китебине белги катары салынат).

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Мугалим: Адам баласынын организмде ар кандай процесстер жүрүп турган тааал көрүнүш экенин билесиңер: тамак-аш сиңирилет, кычкылтек керектелет, газ жана башка зыяндуу нерселер чыгып турат. Бул иште ички органдар активдүү катышат.

– Адамдын кандай органдарын билесиңер, эстеп көргүлө.

Бир да орган башкаларсыз өз алдынча иштебейт. Организм такай иштеп туруу үчүн бири-бири менен байланышкан бир нече органдар өз милдеттерин так аткаруусу зарыл. Мындай кезде органдардын системасы жөнүндө сөз болот.

Система деп бир бүтүндүктү түзүп, өз алдынча функцияларды аткарып, бири-бирине көз каранды элементтердин жыйындысы аталат.

Адамдын өмүрүн камсыздап, организмде бир нече системалар иштейт: тамак сиңирүү системасы, дем алуу системасы, нерв системасы, кан айлануу жана башка системалар. Алардын аткарган милдеттери тууралуу сабактан таанышасыңар. Аны ишке ашырууда силерге кичинекей шайыр киши жардамдашат. Келгиле, ага ат коёлу.

Жаңы материалды түшүндүрүү

Кыймыл – бул өмүр

– Бул сүйлөмдү кандай түшүнөсүңөр?

Адамдын кыймылын таяныч-кыймыл системасы камсыздайт. Аны менен жакындан таанышалы.

Теманы дептериңерге жазгыла. (Балдардын бири аны доскага жазат.)

Доскага «Адамдын скелети», «Булчуңдар» плакаттары илинет.

Мугалим окуучуларга скелет жана булчуңдар жөнүндө билгендерин эстеп (плакат боюнча), айтып берүүлөрүн сунуштайт.

Окуу китеби менен иштөө

Окуу китебиндеги текстти абзацтар боюнча токтолуп окуу.

а)

- 1) Адамдын ички органдарынын жайгашуусу боюнча 3-класстан өткөнүңөрдү эстегиле.
- 2) Сөөк ички органдарды кантип коргой турганын түшүндүргүлө.
- 3) Силерге кайсы маалымат жаңы болду?

Доскада карточкалар пайда болот.

б)

- 1) Омурткалар жөнүндө эмне билдиңер?
- 2) Эмне маселе чыкты?
- 3) *Кошумча*. Кемирчекти кармалап көрсө болот, кулак менен мурун кемирчектен турат. (Кулакты укалоо.)

в)

Сөөктөр бири-бирине кантип бириккен?

Муундар – сөөктөрдүн бириккен бөлүгү. Сөөктөр бири-бирине бириккен бөлүктөрүндө кемирчектер орун алгандыктан, кыймыл убагында сөөктөр өйкөлүшпөйт. Андан калса муундарда жумуртканын агына окшогон суюктук болот. Ал машинанын майы сыяктуу өйкөлүштүрбөгөн милдет аткарат. («Почемучка» үчүн энциклопедия)

г)

Денени кантип кыймылга келтирүү керек? Бизге эмне жардам берет?

Балдар окуу китебинен текст окушат.

Булчуңдун көрүнүшү куйруктуу чычканга окшош болот.

Физкультмүнөт

Бул эмне шумдук, байкаңар,

Эргежел болду бүт балдар. (Бардыгы олтурушат.)

Эми өйдө турушту,

Дөөдөй болуп калышты.

Жаңы материалды түшүндүрүү

- Бүгүн биз кайсы системанын иштеши менен тааныштык?
- Алардын бөлүктөрү бири-бири менен кандайча байланышкан?
- Организмде алардын ролу кандай?

д)

Силер биринчи класска келгенде көбүңөр класстагы досканын жарымына чейин жетчү эмес элеңер, бүгүн досканын жогору жагына сабактын темасы менен числону жазып калдыңар.

Эмне үчүн мындай болду? (Биз өстүк.)

Эмне үчүн мен өскөн жокмун?

Бул суроолордун жоопторун окуу китебинен маанилүү маалыматты окуп билесиңер.

Балдар окушат. Аталган суроого жооп беришет

Бышыктоо

Күчтүү, келбеттүү жана көрктүү болуу үчүн кандай аракеттер керек?

Дептериңерге адамдын сөлөкөтүн тарткыла. Скелеттин негизги сөөктөрү кандайча жайгашканын үйдөн көрсөтүп, жазып келгиле.

Жыйынтыгы

- 1) Мен билдим ... .
- 2) Мен ойлогом ... көрсө ... экен.
- 3) Мен эсиме тутам ... .

Үй тапшырмасы

§ 30. Аш сиңирүү системасы

Максаты: аш сиңирүү системасынын иштешин билүү, өз организмдин бир бүтүндүк катары кабыл алууну үйрөнүү, өз ден соолугуна астейдил мамиле жасоо.

Жабдылышы: тиш щёткасы, тиш пастасы, адамдын кагаздан сөлөкөтү, тамак сиңирүү органдарынын сүрөттөрү, батарейка салынган балдардын оюнчугу.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

Таяныч-кыймыл системасы боюнча окуу китебиндеги суроолорго жооп берүү.

Жаңы материалды түшүндүрүү

Оюнчукту көрсөтүп, ичиндеги батарейканы алып коёт. Эми кыймылга келтирип көргүлө. Окуучулар колдоруна алып, оюнчуктун кыймылга келбегендигинин себеби кыймылдатчу энергиянын (батарейка) жоктугу экенин түшүнөт.

Адамды кыймылга келтирген эмне? (Адам энергия алуу үчүн тамактануусу керек.)

Жакшы тамактануу үчүн кандай азыктар керек?

Тамак менен адам сиңимдүү эмнелерди алат?

Тамакты кайсы орган сиңирет?

Бүгүн силер органдардын системалары менен таанышып, адамдын организмдеги тамак-аштын басып өтчү жолдорун билесиңер.

Окуу китеби менен иштөө

- 1) Окуучулар параграфтын биринчи бөлүмүн өз алдынча окушат.
- 2) Экиден бөлүнүп, бири-бирине тамак сиңирүү органдары жөнүндө айтышат.

Окуучулар тамак өтүүчү органдарды катары менен жазып, алардын жолун стрелкалар менен көрсөтөт.

Физкультмүнөт

Бышыктоо

Тегерете таш койдум,
Аралата аш койдум.

– Табышмак эмне жөнүндө? (Тиш жөнүндө.)

Окуучулардын бири ыр окуйт:

Мени илдет тооруду,
Тишим катуу ооруду.
Кыйнап салды жанымды,
Кетирди күч, алымды.
Көп күн болду сыздатат,
Качан кетет бул азап?!
Дары бардыр догдурда,
Ким алпарат догдурга?

– Тиш эмнеден ооруду?

Балдар, силер тишти кантип сактоону билесиңерби?

Окуучулардын жооптору угулат.

– Китепти окуп, андан эмне жаңылык табасыңар?

Китепти окуган соң эмне жаңылык болгонун түшүндүрөбүз.

– Тиши ооруган балага кандай кеңеш беребиз?

Магниттүү доскада адамдын модели жана тамак сиңирүү органдарынын сүрөттөрү, аларды жыйнап, өз орду менен моделге жайгаштыруу.

Жыйынтыгы

- 1) Сабактан эмне менен тааныштыңар?
- 2) Кайсы маалымат баарынан кызык болду?
- 3) Силерди таң калтырган эмне болду?

Үй тапшырмасы

§ 31. Дем алуу системасы

Максаты: дем алуу органдарынын иштешин билүү, дем алуунун организмге маанисин түшүнүү, туура дем алууга үйрөнүү.

Жабдылышы: аба шары, ар бир партага карточкалар, окуучуларга беткап, «Дем алуу органдары» плакаты.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

– Органдарды атагыла, функциясын айтып бергиле.

Ар бир партага суроолор жазылган барактар таратылат.

Окуучулар жупташып иштешет, бири-бирине баа коюшат (ар бир суроонун тушуна окуучунун атын жазышып, баа коюшат).

Оозго салган тамактар, ... барат ал.	Ооз – кызыл өңгөч – ... – ичеги. – Кайсы орган жазылбай калды?
Куурчак данек кемирсе, Жерге түштү күкүмү. ... кайда деп, Эскертет ээси Күкүнү.	Бул орган узун аркан сыяктуу, ал адамдын ичинде орун алган.

Жаңы материалды түшүндүрүү

Жер үстүндөгү бардык жандуулар дем алат. Адамдарга, өсүмдүктөргө, жаныбарларга – бардыгына кычкылтек керектелет. Өсүмдүктөр кычкылтекти тулку бою менен кабылдаса, адамдарда бүтүндөй дем алуу системасы иштейт.

«Дем алуу органдары» аттуу сүрөттү карагыла.

– Силер эмне жөнүндө билгиңер келет?

Балдар плакаттар же маскаларды башына көтөрүп чыгышат.

Мен органмын мурун деген,
Насос сындуу иштей берген.
Жылытамын муздак желди,
Жолотпоймун илдеттерди.
Чаң-чуңдарды тосуп турам,
Күндүр-түндүр тынбай улам.
Өткөрбөстөн ооруларды,
Сактап жүрөм адамдарды.

Тажрыйба

– Колуңар менен кармалап, кекиртегиңерди тапкыла.

Мен кекиртектен моюндагы,
Менден өтөт аба баары.
Мен керекмин баарыңарга,
Сактагыла, аягыла.

Тажрыйба

Дем алуу, дем чыгаруу.

– Көкүрөк клеткасы кандай абалда болот?

Биз экөөбүз – эки дос,
Биздей достор эч болбос.
Биздин эмгек ченегис –
Канга аба беребиз.

Биз керекпиз, себеби,
Тазартабыз денени.
Өпкө деген болобуз,
Абага нык толобуз.

Окуу китеби менен иштөө

Окуу китебиндеги макала менен таанышкыла. Адамдын дем алуу системасы кандай иштерин түшүнгүлө.

Физкультмүнөт. Дем алуу көнүгүүлөрү

Мурун менен дем алып, демди ооз аркылуу чыгаруу.

Бышыктоо

- 1) Физкультмүнөт убагында силердин дем алуу системаңарда эмне болгонун айтып бергиле.
- 2) Аны плакаттан көрсөткүлө.

Практикалык иш

- 1) Өпкөдөгү абанын көлөмү кандай?

Дем алганда өпкөгө болжол менен 450 г аба кирет.

Аба шарын алып, терең дем алып, оозуңардан бир дем чыгаруу менен шарды үйлөгүлө.

Адамдын өпкөсү дайым абага толуп турат. Үйлөнгөн шарлардын көлөмдөрү ар кандай болгонуна көңүл бургула. Себеби чыккан демдин көлөмү ар бир адамдын өпкөсү сыяктуу эле ар кандай болот. Эгерде биз өпкөдөгү абанын бардыгын сыртка чыгарсак, анда өпкө жука баштыкчага окшоп калат. (Окуучулар шарлардагы абаны чыгарышат.)

Эгерде силер дем чыгаргандагы абанын көлөмүн билгиңер келсе, окуу китебиндеги тажрыйбага таянып, чоңдордон жардам сурагыла.

- 2) Дептериңерге дем алуу органдарынын сүрөттөрүн тартып, алардын аталыштарын жазгыла.

Жыйынтыгы

- 1) Сабактан эмнени билдиңер?
- 2) Эмнени эстеп калдыңар?
- 3) Ата-энеңерге эмнени айтып бересиңер?

Үй тапшырмасы

§ 32. Кан айлануу системасы

Максаты: кан айлануу системасы жөнүндө билүү, ал органдарга астейдил мамиле жасоону үйрөнүү.

Жабдылышы: плакат, кагаздан адамдын кичинекей модели жана кагаз жүрөкчөлөр, түр калемдер.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо. Тажрыйбаны аткаруудагы талкуу.

–Тажрыйба жүргүзүүдө эмнени билдиңер?

Жаңы материалды түшүндүрүү

Мугалим: Бир жомокто курман болгон баатырды өлүк жана тирик суу менен тирилтишет. Өлүк суу анын жараттарын айыктырат, ал эми тирик суу болсо ага өмүр жана күч берет. Бул сыйкырлуу жомок, бирок мындай суу чынында эле бар, андай суу азыр силердин ар бириңерде бар. Ал – кан. Кан силердин денеңердин ар бөлүгүндө бар. Бирок ал жараттарды айыктыруу үчүн гана керек эмес.

– Ал эмнеге керек?

Окуу китеби менен иштөө

1) Окуучулар өз алдынча 1–3 абзацтарын окуйт. Суроого жооп берет:

– Кандын денеге айлануусуна эмне көмөк көрсөтөт? (Аны түбөлүк эмгекчил – жүрөк айландырат.)

– Жүрөк жөнүндө эмне билесиңер? Окуу китебиндеги макаланы окугула.

– Эмнени айтайын дедиңер эле? Кандай пикирди бөлүшкүңөр келди?

Физкультмүнөт

Физкультура деген эмне?

Оюн жана чың дене!

Физкультура деген эмне?

Бул физ-, жана -куль-, жана -ту-, жана -ра!

Колду өйдө-ылдый сунабыз биз –

Бул -физ-.

Айлантабыз, мойнубуз руль –

Бул -куль-.

Сүзгөнүбүз көлмө суу –

Бул -ту-.

Жүгүрөбүз жарыштарда –

Бул -ра.

Ушуларды жасасаңар,

Күч-кубатка толосуңар.

Келбетиңер сымбат болуп,

Спортко дос болосуңар!

Бышыктоо

1) Кагаздан адамдын моделин (шаблонду көчүргүлө) жана түр калемдерди даярдагыла. Түр калемдин кайсынысын пайдаланасыңар? Моделден артерия менен вена тамырларындагы кандын айланышын көрсөткүлө.

2) Биздин газетадан эмне жөнүндө окуганымды кулак салып угуп тургула (ар бир столго көчүрмөсүн таратса болот):

Жүрөк-кан тамырлар системасындагы илдет Кыргызстанда биринчи орунда турат. «Анын негизги себептери болуп, туура эмес тамактануу, аз кыймылдуу жашоо образы, тамеки тартуу, стресстик жагдайлар болуп эсептелет. Жыл өткөн сайын жүрөк-кан тамыр дартына чалдыккандардын арасында жаш адамдардын көбөйүп жаткандыгы

терс көрүнүштөрдүн бири», – дейт «24.kg» МА уюштургун пресс-конференцияда медицина илимдеринин кандидаты, КР Улуттук госпиталын кан тамырлар хирургиясынын бөлүм башчысы Мелис Байтиков.

– Биздин жүрөктөрүбүз кубаттуу болуп, көпкө иштеши үчүн биз силер менен бирдикте эмнелерди жасообуз керек?

Кагаздан жасалган жүрөктөргө окуучулар кеңештерди жазышат:

- Тамеки тартпоо.
- Көбүрөөк кыймыл жасоо.
- Туура тамактануу
- Салмактуу мүнөздө болуу.

Жүрөкчөлөрдү дептерге жабыштырышат.

Жыйынтыгы

Синквейн түзүшөт, дептерлерине жазышат.

- 1-вариант – «кан».
- 2-вариант – «жүрөк».

Иштердин варианттары класста окулат.

Үй тапшырмасы

§ 33. Нерв системасы

Максаты: организмдин нерв системасы менен таанышуу, жанындагы адамдарга сылык мамиле түзгөнгө үйрөнүү.

Жабдылышы: плакат, шаблон.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

Жаңы материалды түшүндүрүү

Деминерди токтотуп, көзүңөрдү жумгула, колуңарды жогору көтөргүлө. Эми жүрөгүңөрдүн согушун токтоткула.

– Токтобой жатабы? Эмне үчүн?

Аны токтотууга силердин организмдин мүмкүнчүлүгү жок. Себеби ал силерге баш ийбейт. Силердин денеңердин башкы командачысы башыңардан орун алган. Ал мээ.

– Мээ организмди кантип башкарат? Ким жардам берет?

Окуу китеби менен иштөө

1) Окуу китебиндеги макаланы окугула, жообун табарыңар менен колуңарды көтөргүлө. Адамдын нерв системасы жөнүндө билгениңерди бири-бириңерге айткыла.

«Мен ... билдим» деген формада сүйлөгүлө.

– Муну класска ким айтып берет?

2) Мээни кандайча ишке чегип жана эс алдыруу керек?

Окуучулар жообун китептен табышат.

Практикалык иш

Көңүл бөлүү, ой жүгүртүү, эс тутум оюндары:

- «Учуп барат, учуп барат асманда ... шар»;
- «Мурун – үй, таман – шып»;
- «Ашыкча» сөздү тап»;
- «Айырмасын тап» ж. б.

Ар бир оюндан кийин окуучулардан азыр нерв системасы кандай иштерди аткаргандыгын тактоо керек.

Жыйынтыгы

- 1) Сабактан эмнени билдиңер?
- 2) Силер үчүн эмне жаңы болду?

Үй тапшырмасы

Максаты: өнөкөттөр менен таанышуу, коркунучтуу, зыяндуу өнөкөттөрдү билүү, берилген темага карата маалыматтарды топтоону үйрөнүү, биргелешип иштөө.

Жабдылышы: түстүү кагаздардан гүлдөр жана тикенектер, үч кара так.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Өткөн материалды кайталоо

Суроолор окуу китебинде.

Жаңы материалды түшүндүрүү

Мындай белгилүү макал бар: «Өнөкөт – адамдын мүнөзүнө байланыштуу» деген.

– Силер муну кандай түшүнөсүңөр?

– Өнөкөт деген эмне? (Окуу китебинен окугула.)

– Кандай өнөкөттөр болот?

«Гүлдөр жана тикенектер» чакан топтордо иштөө.

Биргелешкен талкуудан кийин окуучулар пайдалуу өнөкөттөрдү гүлдөргө, зыяндуу өнөкөттөрдү тикенекке жазышат.

Иштер доскага улантылат. Тикенектер менен гүлдөрдү аралаш жайгаштырышат.

Окуу китеби менен иштөө

Мугалим: Зыяндуу өнөкөттөрдөн коркунучтуу жана ден соолукка зыян алып келгендерин өзүнчө бөлүп кароо керек.

– Булар кайсы өнөкөттөр? (Алкоголь, тамеки чегүү, баңги заттар.)

Бул сөздөр доскага кара тактардын арасына жазылат.

– Мындай өнөкөттөр кайдан пайда болот? (Адам адегенде ырахат алат, кийин андан кутула албай калат.)

Физкультмүнөт. «Келгиле, сүйлөшөбүз» оюну

Мугалим:

– Жаман өнөкөттөр анын ээсине гана эмес, жанындагы адамдарга да зыян алып келет деп ойлойм. Силердин оюңар кандай?

Бир нече окуучулардын пикирлери угулат, анан балдар окуу китебинен маалыматтарды окушат.

- 1-катар – алкогольдун зыяны;
- 2-катар – тамеки чегүүнүн зыяны;
- 3-катар – баңги заттардын зыяны.

Талкуудан кийин балдар параграфтын акыркы абзацын окушат. Ар бир адам өзү өзүнө ээ деген жыйынтыкка келишет. Сабактын башталышындагы маселеге кайрылабыз.

- Эми макалдын маанисине кандай түшүнөсүңөр?
  - Зыяндуу өнөкөттөрдөн кутулуу үчүн эмне жасоо керек?
- Доскадагы тикенектер жоголуп, гүлдөр гана калат.

Жыйынтыгы

- Бүгүн маанилүү эмнени түшүндүңөр?

Үй тапшырмасы: кийинки сабакка газета чыгаруу үчүн ар кандай булактардан маалыматтарды жыйноо:

- 1-катар – тамеки тартуунун зыяны жөнүндө;
- 2-катар – алкогольдун зыяны жөнүндө;
- 3- катар – баңгиликтин зыяны жөнүндө.

Бул темага эки саат бөлүштүрүү же класстан тышкары иш-чара катары өткөрүү керек. Андан кийинки сабак практикалык ишке арналат. Топтордогу окуучулар үйлөрүнөн даярдап келген маалыматтар менен таанышышат. Газетаны даярдашат. Презентация өткөрүшөт.

§ 34. Өзгөчө адамдар

Максаты: «Мүмкүнчүлүгү чектелген адам» түшүнүгү менен таанышуу, майыптарга туура жана жөндүү мамиле иштеп чыгуу.

Жабдылышы: жоолук, калем, олимпиадалык курама команданын жеңишин даңазалаган сүрөттөр, Брайль шрифттери менен китеп.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

Жаңы материалды түшүндүрүү

Мугалим: Биз бүгүн силер менен майып адамдар жөнүндө сүйлөшөбүз.

Силер «майып» деген сөздү укканда же көчөдөн майып адамды көргөндө сезимдерде эмне болот? Бул жөнүндө дептериңерге жазгыла.

Практикалык иш

- 1) Байланган көзүңөр менен класстан тийиштүү нерсени тапканга аракеттенгиле.
  - 2) Окуучу калемин оозуна тиштеп, сол колу менен сүрөт тартууда же сүрөт тартууга далалаттанууда.
  - 3) Эч үн чыгарбай, окуучу аптеканын каерде экенин билүүсү шарт.
- Бул тапшырмаларды аткаруу силерге оңой болдубу? Эмне үчүн?

Демейде силер оңой эле аткарган нерселер бул жолу татаалдыктарды жараты. Себеби мен силердин мүмкүнчүлүгүңөрдү чектеп койдум. Демек, мүмкүнчүлүктөрү чектелип, дени соо адамдардын жардамына муктаж болгон адамдар майыптар экенин түшүндүк. Майыптык – бул денедеги айыкпас жетишпегендик, же айыгуу үчүн бир жылдан ашык мезгил керектелүүчү көрүнүш.

Окуу китеби менен иштөө

а)

- 1) Окуучу текстти үн чыгарып окуйт.
- 2) Эми 3 топко бөлүнөбүз. 1, 2, 3 деп санагыла. Ар бир топ таза баракты алып, аны үч колонкага бөлөт. Барактын сол жагына: «Алар жасай алат» деп, ал эми оң жагына: «Бирок алар жасай албайт» деп жазгыла. Үчүнчү колонканы бош койгула. Ар бир группага мугалим мурдатан даярдаган карточкалар таратылат.

Начар көргөн адамдар

- 1) Компьютерде, врач, учкуч, мугалим, машина айдоочу болуп иштей алышабы?
- 2) Өз алдынча жолду кесип өтө алышабы?
- 3) Жолдогу тоскоолдордон өтө алышабы?
- 4) Китеп окуй алышабы?
- 5) Окумуштуу же ойлоп чыгаруучу боло алышабы?
- 6) Спорт менен машыга алышабы?
- 7) Жөнөкөй мектепте окуй алышабы?

Начар уккан адамдар

- 1) Мугалим, инженер, конструктор, машина айдоочу, хирург, учкуч болуп иштей алышабы?
- 2) Спорт менен машыга алышабы?
- 3) Окумуштуу боло алышабы?
- 4) Жөнөкөй мектепте окуй алышабы?
- 5) Радио угуп, телевизор көрө алышабы?
- 6) Окумуштуу же ойлоп чыгаруучу боло алышабы?
- 7) Кинонун артисти боло алышабы?

Кыймылы чектелген адамдар

- 1) Жөнөкөй мектепте окуй алышабы?
- 2) Коомдук транспортторду пайдалана алышабы?
- 3) Жумушка тоскоолдуксуз бара алышабы?
- 4) Конструктор, компьютерчи, юрист, врач, машина айдоочу, учкуч болуп иштей алышабы?
- 5) Театрга, циркке, зоопаркка бара алышабы?
- 6) Спорттун кайсы түрлөрү менен машыга алышат?
- 7) Кино артисти боло алабы?

Жоопторду презентациялоо.

Мугалим:

– Балдар, силердин жоопторуңардан ар түрдүү майыптар бизге байкалбаган айрым нерселерди жасай албастыгын түшүндүк, мисалы: жолдон өтүү же китеп окуу, радио угуу же өз алдынча трамвайга, троллейбуска, автобуска түшүү; дүкөндүн, аптеканын, өз үйүнүн тепкичтерине чыгуу ж. б.

Окуу китебинен макаланын экинчи бөлүгүн окугула. Силерге кайсы ой маанилүү сезилди?

Келгиле, көздөрү начарларды өзүбүзгө теңеп алалы. Ал үчүн эмне керектелет?

Окуучулардын жооптору барактын актай колонкасына жазылат. (Жооптор: көз айнек, Брайль азбукасы (балдарга Брайль азбукасын көрсөтүү), компьютердик текстке үн чыгаруучу шаймандарды орнотуу, жетелеп жүрүү, жолдогу тоскоолдуктарга сигнал берүүчү таяк, үн чыгаруучу светофор ж. б.)

Кошумча

Актай баракка бир нече тор сызыктарды сызуу. Ар бир торчого тешик жасоо, калем сап менен сайса болот. Кагазды оодарып, манжалар менен сыйпалаганда бүдүрлөр сезилет. Мынчалык көп бүдүрлөр кайсы бир тамганы билдирүүсү мүмкүн. Брайль азбукасы ушундай принципте иштейт. Мындай азбука менен начар көргөн балдар атайын мектептерде билим алышат, ушул азбука менен начар көргөн адамдар китеп окушат. Алардын китептери картон кагазга басылгандыктан, калың болот. (Эгерде мүмкүнчүлүк болсо, андай китепти окуучуларга көрсөтсө болот.)

Келгиле, начар уккандарга жардам берели.

– Мындай адамдар биздин сөздү угуп, түшүнүш үчүн эмнелерди жасоо керек? (Жооп: кулакка тагылуучу аппарат, кол менен жаңсап сүйлөшүү.)

Жаңсоо азбукасы – мында колдун манжаларынын ар бир кыймылы жаңсоо тамгасын түшүндүрөт. Жаңсоо азбукасы менен начар уккан балдар атайын мектептерде билим алышат.

Келгиле, кыймылы чектелген адамдарга жардам көрсөтөлү.

– Алар эл катары иштөө үчүн эмне керек? (Жооп: өзү жүргөн жеңил коляска, атайын ылайыкташкан тамак бышыргыч, үй тазалагыч, ваннада жуунгуч, көтөргүчү бар унаа, компьютерлер; үйлөрдө, дүкөндөрдө, театрларда **пандустар**³; лифттерде, үйлөрдө, офистерде кенен эшиктер ж. б.)

– Ошентип, балдар, мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар бардык адамдардай экендигин түшүндүк. Алар кырсыкка туш болуп, же ооруга чалдыгып, оор кырдаалга кириптер болушкандар. Алар бакытка, сүйүнүчкө, пикир алышууга куштар, жалгыздыктан, кайдыгерликтен, түшүнбөстүктөн башкаларга караганда көбүрөөк жапа чегишет. Бул адамдар алты саны соо адамдардын жардамына муктаж.

Окуу китеби менен иштөө

б)

Балдар окуу китебин окушат.

Мугалим мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын чыдамдуулугун, күжүрмөндүгүн, майышпаган рухунун күчтүүлүгүн көрсөтүп, алардын мүмкүнчүлүгүнүн чексиз экендигин маалымдаган мисалдарды келтирет.

Александр Суворов – сокур, дудук. Психология илимдеринин доктору, Москва шаардык психолого-педагогикалык университетинде акыл-эс өнүгүшү начар жана майып балдар менен жаштарга билим берүү институтундагы психолого-педагогикалык лабораториясынын жетекчи илимий кызматкери, БУУнун алдындагы Эл аралык маалымдуулук академиясынын анык мүчөсү, Россия билим берүү академиясынын

³ Пандус (фр. *pente douce*) – жантайма аянтча

университетиндеги педагогикалык антропология кафедрасынын профессору, гуманитардык илимдердин эл аралык ардактуу доктору, Лев Толстой атындагы алтын медалдын ээси, Боорукерликтин балдар орденинин рыцары. 1953-жылдын 3-июнунда Кыргыз ССРинин Фрунзе шаарында (азыркы Бишкек) туулган.

Килиманжаро баатырлары. «Сен бөлөктөрдөн кем эмес, атүгүл артык экениңди далилдеш үчүн өмүрүңдө жок дегенде бир жолу катуу тиштенип, бар күчүңдү жыйнап, өз чокуңду багынт», – деп россиялык майыптар Андрей Козуб, Вячеслав Суров жана башкалар айтып туруп, 5895 м бийиктикти багындырып, руханий күч менен эрдик бардык тоскоолдуктарды жеңип чыга тургандыгын өздөрүнө гана эмес, бардык адамдарга далилдешти.

Нина Малер – швейцариялык психолог. Катуу оорудан кийин басмак турсун дем алуу түтүксүз өз алдынча дем алууга мүмкүнчүлүгүн жоготкон Нинанын эрдиги менен энергиясы уккан-көргөндөрдүн бардыгын таң калтырды. Ал Швейцарияда жашап, Россиянын майыптары үчүн жардам фондусун түзгөн. Ал кыз компьютерде иштеп, минутасына 140 тамга баса алат.

Мэри Верди – майыптардын коляскасы менен жүрөт, абдан бийлегиси келчү. Ал көркөмдүү айланып, кооз кыймылдарды жасоону үйрөнгөн. Бир жолу ал бий конкурсуна катыша турган болуп, бирок уюштуруучуларга майып экенин айткан эмес. Ал бийлеп жатканда көрүүчүлөр тымтырс болуп, баштарын чайкашса, калыстардын бири таң калгандан оозун ачып калыптыр. Мэри «Бийчи дөңгөлөктөр» тобун түзгөн. «Мен жөн гана жашабастан, өз өмүрүмдү жаратууну үйрөндүм. Бийибиз менен биз адамдын мүмкүнчүлүгү чексиз экендигин көрсөтөбүз. Адам чындап кааласа, бардыгына жетишүү колунан келет», – дейт Мэри өзү жөнүндө.

Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын арасынан президенттер, улуу окумуштуулар, ойлоп табуучулар, чемпиондор чыккан.

– Сабактын башталышында барактарыңарга эмнени жазганыңарды эстегиле. Пириңер өзгөргөн жокпу?

Жыйынтыгы

– Бүгүнкү сабак силерге эмнени үйрөттү?

Үй тапшырмасы

«Сен жана сенин ден соолугуң» жыйынтык сабагы

Максаты: адамдын организми жөнүндөгү маалыматтарды өнүктүрүү жана текшерүү, ден соолукту сактоонун ыкмалары.

Жабдылышы: ар бир окуучуга мурдатан кагазга даярдалган күн желеси таратылат; шаблон, орган системасынын таблицалары, желим, кайчы, түр калемдер, тесттер, кроссворддор, индивидуалдык тапшырмалар.

Сабактын жүрүшү

Уюштуруу учуру

В. Катаевдин «Жети түстөгү гүл» жомогун окуганыңар барбы? (Аны мурдатан класстан тышкары окуп, талкулоо жүргүзсө болот.) Бул жомокто сыйкыр сөздү айтса,

сыйкыр гүлү бардык каалоолорду аткарат. Бүгүн силер өзүңөрдүн сыйкырлуу гүлүңөрдү түзгүлө. Бул ден соолуктун сыйкырлуу гүлү болот.

Тема боюнча иштөө

Окуучулар 5 топко бөлүнөт. Ар бир топтун үстөлдөрүндө гүлдүн ар түрдүү түстөгү таажылары коюлган.

Сары – нерв системасы.

Кызыл – кан айлануу системасы.

Жашыл – тамак сиңирүү системасы.

Көк – дем алуу системасы.

Сыя түс – таяныч-кыймыл системасы.

Мугалим: Силер адамдын организмнин айрым системасынын иштеши жөнүндө билдиңер. Азыр ар бир топ алардын составдык бөлүктөрү жөнүндө эсиңерге салат.

- а) Топтордо органдардын түзүлүшүн 3 мүнөткө кайталашат; топтордон 1–2 окуучу плакат боюнча системалардын биринин иштешин айтып беришет.
- б) Силер билдирүү жасаган организмдин системасы жакшы сакталышы үчүн эмнелерди жасоо керектигин топтон талкуулагыла.

Ден соолукту сактоонун кеңештерин окуучулар группада талкуулашат, аларды өздөрүнүн гүл таажыларына жазышат (окуу китебин пайдаланса болот).

Ар бир окуучунун милдети – ар түрдүү түстөгү беш гүл таажысын чогултуу. Ал үчүн бөлөк топтогу окуучуга барып: «Сенин ден соолугуң мыкты болуш үчүн сага ... керек» деген сөздү айткандан кийин өзүңдөгү таажыны берет. Каалоо айтуу алмашылгандан кийин гана таажыны алат.

Гүл таажыларынын керектүү саны чогулгандан кийин окуучулар орундарына барышат.

Мугалим:

– Канча гүл таажы чогулттуңар? Алар жети түстүү гүлдөрдү түзгөнгө жетеби? Мен силерге кызгылт сары түстөгү гүл таажысын берип, каалоо айткым келет.

– Силердин ден соолугуңардын чың болушу – бактылуу адам экениңердин күбөсү. Бакыт деген – ден соолуктун эң маанилүү шарты болуп эсептелет.

– Бизде көгүш бир гүл таажысы калды. Жомоктогу Женя деген кыз аны кимге берди эле? Кыз бөлөк адамга ден соолук тартуулаган. Өзүңөрдүн гүл таажыңарды жолдошторуңарга тартуулагыла. Аларга ден соолук каалагыла!

Топтолгон гүл таажылардан окуучулар ден соолуктун гүлдөрүн жасашат. Аны дептерге жабыштырып, организмдин бүтүндүгүн жана бардык системалардын иштеши бири-бирине байланыштуу экендиги тууралуу корутунду чыгарышат. Анын катарына адамдын сөлөкөт шаблон-трафаретин жабыштырып, керектүү түстөргө боёшат. Акырында бардыгы жалпы сыйкырдуу сөздү айтышат:

Мен ойлоп да, ой жүгүртө да алам.

Ден соолукка эмне керек болсо, ошону тандайм!

Өз алдынча иштөө

Өз алдынча иштөө мугалимдин ыктыяры боюнча тест, коюлган суроолорго жазуу түрүндөгү жооптор, оюндар, чыгармачылык тапшырма катары өткөрүүгө болот. Мугалим өз ыктыярына жараша иш формасын сунуштайт. Окуу китебиндеги материалдарды колдонушу мүмкүн.

Ж	1ж	ү	р	ө	к	
	2ж	ү	л	ү	н	
	3ж	и	л	и	к	
	5ж	а	м	б	а	ш

- 1) Адамдын «жандуу мотору»?
- 2) Омурткалардын ичиндеги мээ.
- 3) Сөөктөрдүн жалпы аталышы.
- 4) Кашка жилик менен омуртканы бириктирген жиликтин аталышы.

Жыйынтыгы

Үй тапшырмасы

Адабияттар

1. *Айтматов Ч.* Белый пароход. – Фрунзе, 1985.
2. *Айтматов Ч.* Легенды. – Фрунзе. – Мектеп, 1985.
3. *Акимушкин И.* Море уходит: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
4. *Акимушкин И.* Очистка воды от примесей. Растворимые и нерастворимые вещества: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
5. *Архангельский В.* Плывут в небе облака: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
6. *Богомолов Г.* Жизнь в оазисах: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
7. Большая детская энциклопедия. – М.: РОСМЭН, 2007.
8. *Брыкина Н. Т., Жиренко О. Е., Барылкина Л. П.* Нестандартные и интегрированные уроки по курсу «Окружающий мир», 1–4 классы. – М.: ВАКО, 2004.
9. *Верзилин Н.* Тропический лес: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
10. *Водовозов В.* Воздух. Свойства воздуха: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
11. *Гвоздев Ю.* В тропиках Южной Америки: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
12. *Горский И.* Вода под землей: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
13. *Горский И.* Путешествие в подземелье: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
14. *Грин А.* Работа воды: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
15. *Гумилевская М.* Дружба и помощь в зеленом мире: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
16. *Гумилевская М.* Тайна зеленого листа: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
17. *Дитрих А., Юрмин Г., Кошурникова Р.* Почемучка. – М.: Педагогика-Пресс, 1992.
18. *Дмитриева Н. Я.* Мы и окружающий мир: Учебник для 3 класса. – Самара: Корпорация «Федоров», 2004.
19. *Дмитриева О. И., Максимова Г. В.* Поурочные разработки по курсу «Окружающий мир», 3 кл. – М.: ВАКО, 2006.
20. *Дмитриева О. И., Мокрушина О. А.* Поурочные разработки по курсу «Окружающий мир», 4 кл. – М.: ВАКО, 2006.
21. *Домашов И. А.* Бытовая экология. – Бишкек, 2004.
22. *Дорохов А.* Легкий, тяжелый: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
23. *Дудашвили С. Д.* Природа Кыргызстана. – Бишкек: Раритет, 2000.
24. *Елкина Н. В.* 1000 загадок. – Ярославль: Академия развития, 2002.
25. *Жангазиев М.* Ырлар жыйнагы. – Фрунзе, 1985.
26. *Захарова Т.* Куда течет воздух: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.

27. *Захарова Т.* Пещеры: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
28. *Ивченко С.* Удивительные леса: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
29. Иллюстрированная энциклопедия для любознательных. – М.: РОСМЭН, 2006.
30. Интерактивные методы обучения и управления классом: Методическое пособие для учителей. – Бишкек: IFES, 2004.
31. *Кадыров В. В.* Животные Кыргызстана. – Бишкек: Раритет, 2004.
32. *Кадыров Ы.* Тамга – сандык, сөз – куржун. – Бишкек: 2014.
33. *Кириченко Л.* Как образовались полезные ископаемые: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
34. *Кленов А.* Живые камни: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
35. *Константиновский М.* Вода и ее свойства: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
36. *Коростелев Н.* О лекарствах «зеленой аптеки». – М.: Просвещение, 2002.
37. *Коростелев Н.* Ядовитые растения. – М.: Просвещение, 2002.
38. *Кустарева Л. А.* Жизнь в водоемах Кыргызстана. – Бишкек: Илим, 2007.
39. Кыргыз адабияты (антология). IV том. – Бишкек, 2012.
40. Кыргыз акын-жазуучулары балдарга. 1-китеп. – Бишкек, 2008.
41. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. – Бишкек: Фонд «Сорос-Кыргызстан», 2000.
42. Кыргыз эл жомоктору. – Фрунзе: Мектеп, 1985
43. *Лебединский В.* Горные породы: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
44. *Леденев П. Г.* Киргизские народные сказки. – Фрунзе: Мектеп, 1985.
45. *Ляшова Н. Н.* Разноуровневые проверочные и тестовые работы по естествознанию, 1–4 классы. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003.
46. Макал-лакаптар. Нуска сөздөр. Накыл кептер. Залкар ойлор. – Бишкек, 2012.
47. *Маликов К.* Ырлар жыйнагы. – Фрунзе, 1985.
48. *Марголин Я.* Природные сообщества: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
49. *Мезенцев В.* Вода – вечный путешественник: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
50. *Мезенцев В.* Горы дышат огнем: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
51. Моя первая энциклопедия. – Бишкек: Фонд «Сорос-Кыргызстан», 1998.
52. Мультимедийная «Детская энциклопедия Кирилла и Мефодия», 2007, 2009.
53. Национальный куррикулум. Родиноведение, 1–4 класс, 2007.
54. Начальная школа // Ежемесячный научно-методический журнал. – М.: Начальная школа и образование, 2010, № 1–12.
55. *Обухова Л. А., Лемяскина Н. А.* Школа докторов природы, или 135 уроков здоровья. 1–4 классы. – М.: ВАКО, 2005.
56. *Омурбаев С.* Бурные дни. – Фрунзе, 1985.
57. *Осеева В.* Книга для чтения. – М.: Просвещение, 2004.
58. *Осмонов О.* История Кыргызстана: основные вехи (с древнейших времен до наших дней). – Бишкек, 2003.
59. *Паустовский К.* Зеленая стража: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.

60. Плешаков А. А. Мир вокруг нас. – М.: Просвещение, 2005.
61. Плешаков А. А. Природоведение: Учебник для 3 класса четырёхлетней начальной школы. – М.: Просвещение, 1992.
62. Пожарицкая Н. Жизнь в капле воды: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
63. Природа и древний человек (основные этапы развития природы палеолитического человека и его культуры). – Москва: Мысль, 1981.
64. Программа. Родиноведение, 1–4 класс. – Бишкек: МОиН КР, 2008.
65. Саарелехт Прийт. Природоведение: Учебник для 3 класса. – Таллин: Колибри, 2005.
66. Садов М. Отдых на природе. – СПб.: Литера, 2000.
67. Сирель Кале. Природоведение: Учебник для 3 класса. – Таллин: Колибри, 2005.
68. Сладков Н. Среди барханов: Хрестоматия по естествознанию. – М.: Просвещение, 2008.
69. Сонин Н. И. Природоведение. Лучшие нестандартные уроки. – М.: Айрис Пресс, 2007.
70. Субанова М. С. Растения Кыргызстана. – Бишкек: Раритет, 2001.
71. Токомбаев А. Сборник стихов. – Фрунзе, 1985.
72. Чудо-книга: Энциклопедия для «почемучек». – М., 1999.
73. Шалаева Г. Большая книга профессий. – М.: Эксмо, 2005.
74. Шим Э. Цветной венок. – Л.: Детская литература, 1975.

МАЗМУНУ

Киришүү	3
---------------	---

I БӨЛҮМ. ААЛАМ ЖАНА БИЗ

§ 1. Жылдыздуу асман.....	8
§ 2. Күн – бул жылдыз	10
§ 3. Күн системасынын планеталары	13
§ 4. Ай – Жердин табигый жандоочусу	15
§ 5. Космосто адам.....	16
📖 «Аалам боюнча саякат» жыйынтык сабагы	17

II БӨЛҮМ. ЖЕР – КҮН СИСТЕМАСЫНЫН ПЛАНЕТАСЫ

§ 6. Жердин формасы.....	18
§ 7. Жердин кыймылы	19
§ 8. Жердин түзүлүшү	21
§ 9. Жаратылыштын кубаты.....	22
§ 10. Материктер жана дүйнөнүн бөлүктөрү	24
§ 11. Дүйнөлүк мухит	25
📖 «Жер – уникалдуу планета» жыйынтык сабагы	27

III БӨЛҮМ. ЖЕР ЖӨНҮНДӨГҮ МААЛЫМАТТАРДЫН ӨНҮГҮШҮ

§ 12. Жер картада жана глобуста	28
§ 13. Алгачкы саякатчылар	29
§ 14. Океандардан сүзүп	31
📖 Генрих Деңиз сүзгүч	33
§ 15. Жер шарын айланган саякат.....	33
§ 16. Табышмактуу Азия.....	35
§ 17. Түштүк материктер боюнча саякат	36
§ 18. Түндүк Америка менен таанышуу.....	38
§ 19. Евразия – Жердеги эң чоң материк.....	40
📖 «Материктер жана мухиттер боюнча» жыйынтык сабагы	41

IV БӨЛҮМ. ЖЕР ЖАНА АДАМДАР КЫРГЫЗСТАН ШЕРИКТЕШ ӨЛКӨЛӨРДӨ

§ 20. Кыргыз Республикасы дүйнөлүк картада	43
§ 21. Кыргыз элинин маданияты жана салты	44
КЫРГЫЗСТАНДЫН КОШУНА МАМЛЕКЕТТЕРИ	
§ 22. Казакстан	45
§ 23. Өзбекстан.....	46
§ 24. Тажикстан.....	47
§ 25. Кытай Эл Республикасы.....	48
§ 26. Россия Федерациясы	49
📖 «Кыргызстан шериктеш өлкөлөрдө» жыйынтык сабагы	51

§ 27. Өткөн чактан келечекке карай	52
📖 Архитектуралык эстеликтердеги тарых.....	53
§ 28. Жердин экологиялык маселелери	55
📖 Экологиялык маселелерди чечүүдө адамдар эмне жасашат	56
📖 «Жаратылыш үчүн мен эмне жасай алам» жыйынтык сабагы.....	58

V БӨЛҮМ. АДАМДЫН ДЕН СОЛУГУ

§ 29. Таяныч-кыймыл системасы	59
§ 30. Аш сиңирүү системасы.....	61
§ 31. Дем алуу системасы	62
§ 32. Кан айлануу системасы.....	64
§ 33. Нерв системасы	66
📖 Өнөкөттөр.....	67
§ 34. Өзгөчө адамдар	68
📖 «Сен жана сенин ден соолугуң» жыйынтык сабагы	71
Адабияттар	74

**Бухова Екатерина Анисимовна
Солошенко Ольга Владимировна
Шаповалова Елизавета Павловна**

МЕКЕН ТААНУУ

4-класс

Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо

Редактору *Ж. Жапиев*
Корректору *Ж. Кубаева*
Компьютердик калыпка салган
О. Пурман, О. Гданова

Басууга 21.08.2015-ж. кол коюлду.
Офсеттик кагаз. Офсеттик басма.
Форматы 70x100 ¹/₁₆. Ариби Arial. Көлөмү 5,0 накта басма табак.
Нускасы 5 440 экз. Буйрутма № 506.

«Аркус басмасында» ЖЧК
басма иштери даярдалды
720031, Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Кулатов көч., 8/1

«ST.art LTD» ЖЧК
басмаканасында басылды
720040, Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Тыныстанов көч., 199-46

